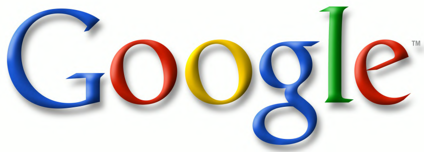
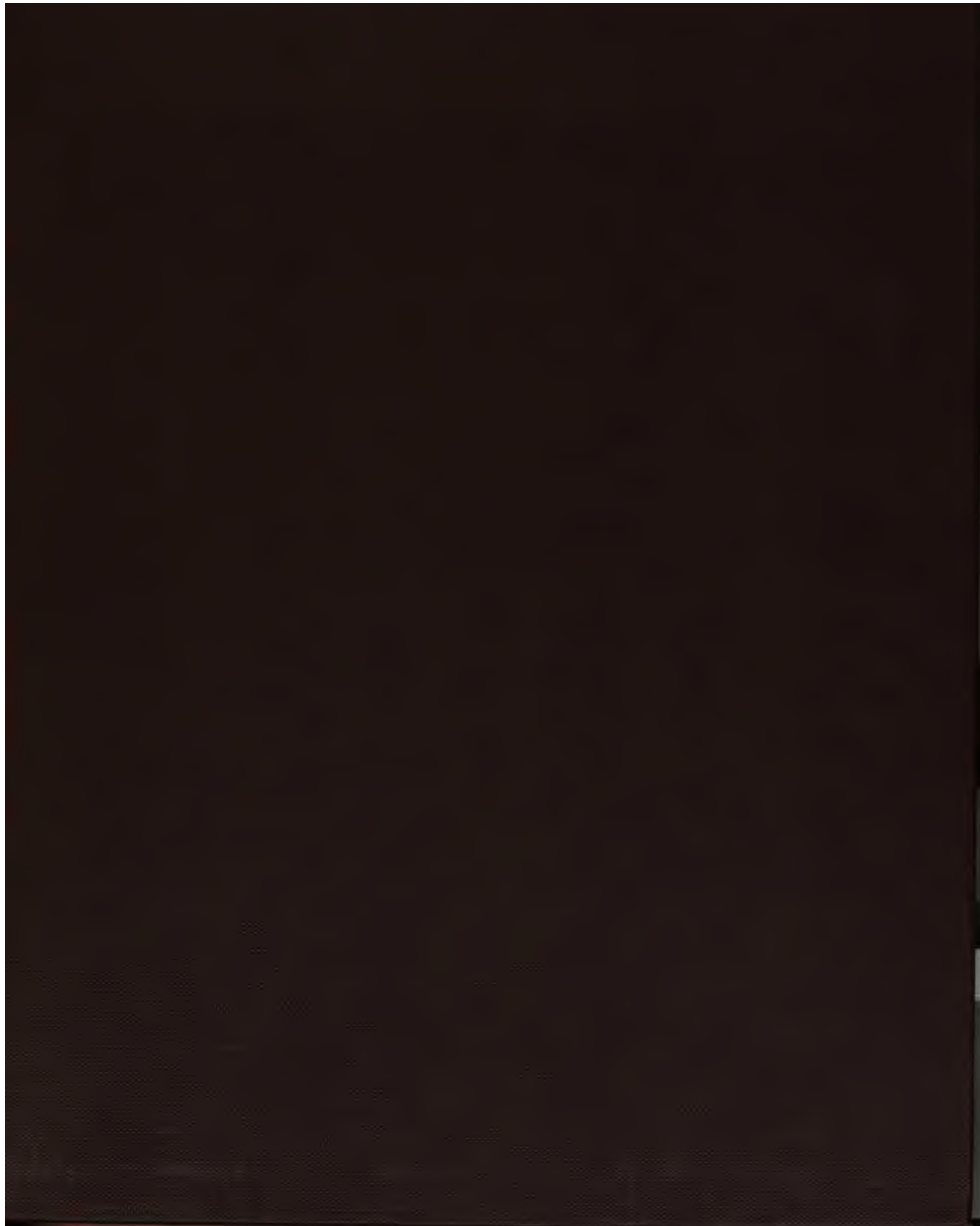
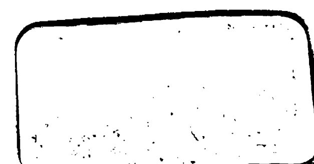

OVER

DRIE HANDSCHRIFTEN OP PAPYRUS

BEKEND ONDER DE TITELS VAN

PAPYRUS DU LAC MOERIS DU FAYOUM ET DU LABYRINTHE

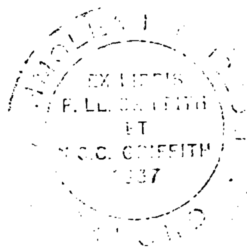
DOOR

W. PLEIJTE.

Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

Met acht Platen en een Kaart.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER
1884.

EX LIBRIS
F. LL. GRIFFITH
ET
N.C.C. GRIFFITH
1937

OVER

DRIE HANDSCHRIFTEN OP PAPYRUS

BEKEND ONDER DE TITELS VAN

PAPYRUS DU LAC MOERIS, DU FAYOUM, ET DU LABYRINTHE

DOOR

W. PLEIJTE.

Het eerste handschrift wordt gevonden in de verzameling uitgegeven door Mariette onder den titel van „Les papyrus égyptiens du Musée de Boulaq, Paris libr. A. Franck 1871 — T. 1, pl." 1. Papyrus N°. 1. Zie pl. VIII.

Omtrent de afkomst en den toestand van het handschrift zegt Mariette pag. 8 der beschrijving, dat het aangeboden was door een reiziger die het te Louqsor gekocht had.

In den tegenwoordigen toestand wordt het handschrift symmetriesch omlijst, door twee grove trekken met de pen, en dit geeft het den schijn als of het een stuk op zich zelven is; doch tusschen den aankoop te Louqsor en de aankomst in het museum te Boulaq is de papyrus van gedaante veranderd. Inderdaad meer dan 60 c.M. waren er aan den rechterkant afgesneden, de randen boven en onder zijn afgeknipt, de twee dikke lijnen met oostindische inkt bijgewerkt, onder aan den linkerhoek is gekrabd, zoodat zeer waarschijnlijk de beide lijnen doorliepen.

Dit stuk is dus een deel van een ander handschrift, het vervolg en slot.

Wij hebben tegen deze redeneering niets in te brengen en moesten er op wijzen, omdat er tusschen dit handschrift en twee anderen verband is gezocht.

Het tweede handschrift is uitgegeven door Mariette in de platen 2 tot 5 van bovengenoemd werk. Zie Pl. I—IV.

Hij zegt daaromtrent dat dit handschrift op denzelfden dag en afkomstig van denzelfden verkooper als het voorgaande, te Louqsor gekocht is. Op de vraag wáar het gevonden was, kreeg Mariette geen antwoord en kon daar op de plaats niet nagaan of het een deel van het voorgaande stuk was. Later zag hij dat beide geschriften dezelfde hoogte tusschen de lijnen vertoonden, doch wat schrift en stof betroffen van elkaar verschilden, de *m*, *f* en *u* waren anders geschreven; daarom had hij de twee papyrussen als stukken van twee verschillende documenten behandeld, en ofschoon op het zelfde onderwerp doelende, onder twee nommers in het licht gegeven.

Wat de opmerking betreft dat „le fibre du second (papyrus) n'a ni la consistance ni la couleur de celle du premier," dit vindt men in allerlei stukken van grooteren omvang, vooral uit den tijd waartoe dit document behoort; het paleographische verschil is van veel meer beteekenis en dat kan men van de meeste schriftteekens aantoonen. Ook geeft de hoogte tusschen de randen in de uitgave van Mariette een verschil aan van 1/2 centimeter.

Nog minder zeker is het of het derde handschrift tot deze beiden behoort, de „Papyrus van het Labyrinth" aldus door Brugsch-bey betiteld in zijne „Dictionnaire géographique de l'ancienne Egypte" p. 390. Dr. August Eisenlohr, professor te Heidelberg, had de aandacht van Brugsch op dit stuk gevestigd en een afschrift der kopie gegeven door Mr. A. C. Harris, op een reis in 1859, in Boven-Egypte gemaakt. Deze had het afschrift genomen bij een zekeren Heer Hood. Pl. IV—VIII.

Eisenlohr schreef mij daaromtrent „je l'ai copié d'après la copie que Mr. A. C. Harris en a fait dans ses livres de notice, que sa fille avait mis dans mes mains. Le papyrus se trouvait en possession d'un Anglais, nommé Hood. Je me suis adressé à sa veuve pour l'original, mais elle ne l'avait plus ou ne le trouvait pas."

Brugsch zegt dat de studie van den text, hem de zekerheid heeft gegeven, dat het stuk bij papyrus Boulaq 2 behoort en dat het niets minder bevat dan de namen van de zalen van het beroemde Labyrinth, dat volgens getuigenis der ouden, in het klein, de geographie van Egypte voorstelde.

Voorts belooft hij te doen wat hij niet heeft gedaan. „A la fin de cet ouvrage le lecteur trouvera la copie complète de cet important document."

De drie handschriften waarvan 1 en 2 niet tot een zelfde stuk schijnen te behooren en waarvan het twijfelachtig kan zijn of ook N°. 3 er wel bij heeft aangesloten, bieden echter punten van overeenkomst genoeg aan, om ze gezamenlijk te behandelen. N°. 3 schijnt een geheel te zijn, zonder onmiddelijke aansluiting aan eenigen text; toch behooren er nog een paar fragmenten text bij die door Harris zijn gekopieerd en tot een titel moeten worden gerekend. N°. 2 mist begin en einde, N°. 3 vermoedelijk evenveel.

De drie stukken bieden deze overeenkomst aan, dat zij geschreven zijn van links naar rechts, uitgenomen ééne horizontale inscriptie van N°. 2. Of N°. 1 en 3 genommerd zijn weet ik niet, de kopie geeft het niet aan; maar N°. 2 is genommerd van links naar rechts, de beide hoofdafdeelingen waaruit het geschrift bestaat, dragen ieder eene afzonderlijke nommering; hieruit kunnen wij bij benadering bepalen wat aan het stuk ontbreekt. Deze retro-grade wijze van schrijven wordt dikwijls gevolgd voor de gewijde geschriften; de letters zijn dan naar de aangebeden godheid of de heilige voorwerpen gewend.

De gewone wijze van schrijven was van links naar rechts, zooals genoeg bekend is. Deze wijze van schrijven en nommeren geeft ons echter een middel aan de hand om te weten waar men beginnen moet, en in welke volgorde de door beschadiging afgebroken text moet vertaald worden.

De drie stukken handelen allen over tempels of gebouwen in verband met een *še-t*, *waterkom* of *plas*, *een meer* of *een ondergeloopen stuk land*. Dit meer behoort volgens alle drie de stukken aan de *ta-še-t*, *het land van het meer*. Met deze namen wordt een der afdeelingen van Oud-Egypte aangeduid, doch deze komt zelden voor in de officieele lijsten der nomosnamen. Deze zijn uitsluitend voor een gewijd doel in de tempels aangebracht.

Het gewest van *Taše-t* stond in een kwade reuk, het was de zetel van den krokodilgod *Sebak*, die in de gedaante van een krokodil daar vereerd en als zoodanig door het meerendeel der geloovige Egyptenaren veracht en verfoeid werd. In den grooten papyrus Harris uit den tijd van koning Ramses III, p. 61, *a*, *b*, een stuk van wereldlijken aard, komt de nomos echter voor, tusschen dien van Héracleopolis en Aphroditopolis en er is geen twijfel aan of wij hebben hier met den nomos van Krokodilopolis der ouden te doen.

De drie oorkonden bieden nog een punt van overeenkomst aan. Al de gebouwen of tempels daar in genoemd, hebben betrekking tot de goden van Egypte, die hier een tijd verwijlen. Zij komen een bezoek brengen en rusten, gezeten in een schuit aangevoerd met het water der overstrooming van den Nijl, door de kanalen in de *Taše*. Dit bezoek is een bezoek van den zonnegod zelf, en richt zich met hem van Oost naar West. Bij het opkomen gaat alzoo de god-

*

heid in hare schuit gezeten tusschen het Zuiden en Noorden door en beweegt zich naar het Westen. Zoo komt de godheid ook tusschen Zuid- of Boven-Egypte en Noord- of Beneden-Egypte, de Delta, het kanaal dat door de *Taše* voert binnen en vaart naar de *mer-* of *mioer*, de groote waterkom, het groote meer, of het meer *Muris* of *Moeris*.

Dit wordt voorgesteld op de afbeeldingen van papyrus 3 en 2. Wij vangen aan met N°. 3, omdat daarin een overzicht over geheel Egypte gegeven wordt, en in N°. 2 het kanaal, het district *Taše*, en het meer *Meroer*, worden besproken. Pl. IV—VIII.

Het blad is in drie horizontale afdeelingen verdeeld even als N°. 2. De bovenste strook in 20 kleine afdeelingen, de benedenste in 22. — Het midden wordt ingenomen door een langwerpige ellips met dubbelen rand; in den binnensten rand zijn visschen geteekend. Pl. VIII.

Hiermede wordt een kanaal of meer aangeduid, waarvan de afdeelingen boven en onder van elkaar zijn gescheiden. In de ellips zelf vinden wij drie monsters voorgesteld, een hippopotamus, een aap en een hippopotamus op de achterste pooten, met een krokodil in de voorpooten en een krokodil op den rug. Pl. VI.

Wat beteekenen deze dieren?

Het eerste is een hippotamus; 4 regels text leeren wat deze beduidt.

Pl. VII. „*Het'-tensit* in het meer. Zij rust in (Pl. VI) het land van het meer, *Taše*, zij leeft in het meer van den levenden god, achter haren zoon, zij is de meesteres van *Tep-ahe*, (*Aphroditopolis parva*)."

Het of *het'-tensit* beteekent de zware, logge, *het'*, blinkende of schitterende; hier een bijnaam van de overstroomende rivier. In het doodenboek leest men deze benaming voor den hemelnijl in den vorm *het-atur*. Hoofdstuk 110. *b.* „*de blinkende stroom.*"

De blinkende rivier (de Nijl) komt dus in het land der overstrooming en zij leeft daar in het meer van den levenden god of den god des levens, achter of bij haren zoon, Osiris of Horus, dien men veronderstelt *met* den Zonnegod of *als* zonnegod het meer binnen te varen, en zij doet dat als meesteres van *tep-ahe* of *Aphroditopolis parva*, een stad kort in de nabijheid van het kanaal, dat naar *Taše* voert. — Br. dict. géogr. 933 *tep-ahe*, *Atfih*, is de naam van de hoofdstad van den 22sten nomos van Boven-Egypte. *Isis* was de locaalgodin van de plaats en het nijlpaard symboliseerde zoowel *Isis* als haar bijvormen *Hathor* en *Neit*.

Achter den hippopotamus staan twee regels schrift en een aap houdende in

de handen twee slangen. Bij dit dier behooren de beide vertikale regels „*Ra de schoone, de zoon van Ra de schoone in zijn verborgen gestalten.*"

Deze vorm, om de zon als koning van Egypte voor te stellen, is ontleend aan de gewone koningsnamen. Iedere koning had twee namen, die men gewoonlijk onderscheidt als naam aan de familie ontleend en een bij de kroning ontvangen; zoo heet bijvoorbeeld *Amenophis III*, *Amunhotep*, zoon van Ra, *Rasarka* of *Sarkara*. De twee namen bevatten hier echter niets anders dan *Ra-nofer*, de schoone of goede Zon.

Het woord *aχem* komt in de hierop volgende phrase nog eenmaal voor, met het bepalingsteeken, de hurkende sperwer. *Aχem* beteekent het verborgene, de verborgene gestalte. In de gedaante van het zonderlinge dier schuilt dus de zonnegod. *Ra* heeft de twee slangen in de hand, de symbolen van Zuid- en Noord-Egypte, omdat hij als koning van Egypte het zuiden en noorden beheerscht.

Achter deze godheid ziet men het nijlpaard zooals boven vermeld werd met het bijschrift „*Neit*" de groote godin, achter haren zoon, in hare verborgene gestalten, meesteres van (*Sais*). Achter *herab* schijnt de naam van de plaats uitgevallen, verminkt of overgeslagen te zijn; ik vul daarvoor de naam van de plaats in, waar *Neit* bijzonder vereerd werd, *Sais*. De drie symbolische dieren stellen dus voor, *Ra* met de godinnen van Zuid en Noord, die in de gedaante van vruchtbaar makende Nijl of natuurkracht het land bezoekt.

De drie dieren herinneren aan de voorstelling in de afbeeldingen van den egyptischen hemel. wel bekend onder den naam van de dierenriemen van *Dendera*. De beide hippopotamen symboliseeren het midden van het jaar, de zesde en zevende maanden, *Mechir* en *Phamenoth*, den oogsttijd.

Uit deze voorstelling kunnen wij niet anders afleiden dan dat ze betrekking heeft op de openbaring der vruchtbare natuurkracht vermoedelijk in het midden van het jaar.

Nog zijn twee regels bewaard die waarschijnlijk verticaal de papyrus afsloten. Pl. VIII, XXII.

„Het zijn afbeeldingen, dienende om Osiris te ontvangen, wanneer hij binnen komt in Opper- en Neder-Egypte, in de tempels van Heliopolis, (Br. d. G. v. 20 29), Memphis, Krokodilopolis, op den troon van Bu."

Deze titel hoewel verminkt is duidelijk genoeg.

Texten als deze, die den gang van den zon door de onderwereld afbeelden leveren dergelijke formules b. v.: zij staan in deze afbeelding om dit of dat voor te stellen. Zoo ook dient hier de teekening, *seχeru*, om af te beelden in welke plaatsen Osiris komen zal in Opper- en Neder-Egypte.

Nog een opschrift aan het eind, onder aan den papyrus, moeten wij vermelden. Brugsch heeft het aldus vertaald: Pl. VIII, XXII.

Brugsch dict. G. p. 682:

La haute et la basse Egypte (nomes) . . .	42
Le pays *Taši* (le Fayoum) (nomes).	24
La Somme de . . . . . . Somme totale nomes	60
Le petit oiseau	6
en somme	66

In deze vertaling sluiten de optellingen niet. Men kan zeggen: er zijn 66 nomen, waarvan 60 als gewone worden beschouwd en 6 als kleine (de kleine vogel). Brugsch weet dit niet te verklaren. Maar neemt men aan dat hiermede bedoeld is het woord *nt's*, dan zou men zoo kunnen vertalen „Boven- en Beneden-Egypte hebben 42, *taše* 24, wat een totaal geeft van 60 nomen en 6 kleine, maakt 66.

Over het getal 42 valt niets meer te zeggen; het zijn de 22 nomen van Boven-Egypte geteld bij de 20 van Beneden-Egypte. In dezen papyrus vinden wij deze 20 afbeeldingen in de bovenste strook terug en in de onderste strook de 22. De 24 overige zullen dus in Papyrus N⁰. 2 moeten worden gezocht. Indien zij daarin worden gevonden wijst deze optelling aan het slot, tegelijk de plaats aan van dit handschrift achter N⁰. 2.

Gaan wij over tot de verklaring van den text; de eerste plaats boven aan links is *Aab*. Den daarbij behoorende text kan men aldus vertalen: Pl. IV, I.

„[1]) Deze plaats is *Aab* het heiligdom [2]) van *Sebak-S'ett*, bij het meer ten zuiden; dat is; Tum [3]) die in zijn meer verblijf houdt; hij is aan de zuidzijde van het meer [4]), om Set af te maken, bij het meer van Osiris, [5]) in zijn goddelijken naam van reine Sebak, heer van *Aab*."

Brugsch leest dezen naam *Aa-deb*, Dict, p. 463, 925, op welken grond is mij niet bekend. Het teeken las men tot nog toe *ia* of *aa*. Misschien is *aab* een der namen van Elephantine, de eerste nomos van Boven-Egypte, gewoonlijk *ab* genoemd. Brugsch brengt den naam met *tb* in verband, doch heeft daarvoor geen anderen grond dan den vorm *Sebak-m-tbi*, waarmede een andere plaats kan bedoeld wezen.

In deze afdeeling van den tempel werd *Ra* als Sebak vereerd. In de afbeelding draagt Sebak daarom de zonneschijf op het hoofd. Volgens den text is het de *Sebak* van *S'et*, egyptische naam van *Krokodilopolis*. Brugsch, dict. 678, ss.

Het woord *šet* is een egyptische wortel die beteekent scheiden, en van daar graven, een put, de armen over iemand uitbreiden, beschermen, voeden; aan welke dezer beteekenissen men gedacht heeft bij de naamgeving is niet moeielijk te verklaren. Het is de stad van de gracht of de gegravene diepte, omdat zij gebouwd was aan een gegraven kanaal of vijver. De stad komt voor in de regeering van *Amunemhat*, *Ma-n-ra*, in de gedenkteekenen van het oude rijk, door Lepsius uitgegeven, II, 117, 138 en 140. Men vindt dien naam in verband met Sebak, die daar als hoofdgod vereerd werd. Verschillende spellingen komen in dezen papyrus voor. Een cylindertje dienende om officieele stukken te stempelen, zooals men ze in menigte kent onder de Assyrische en Babylonische voorwerpen, maar waarvan ook tot in de XIIe dynastie in Egypte gebruik werd gemaakt, bevat den naam van *Ma-n-ra* met dien van *Sebak-šetet*, vereenigd. Sharpe II series 230, *Ma-n-ra* de geliefde van *Sebak* van *S'etet*." Een ander cylindertje in het museum te Leiden bewaard. N°. 663. „*Amunemhat*, de geliefde van Sebak den heer van het eiland der schoonheden." Brugsch vertaalt, *aa-nofriu*, door *Isola Bella;* er zullen vermoedelijk vele plaatsen van dien naam zijn geweest, Dict. p. 339. In papyrus N°. 1 is een tempel van *Sebak-šetet* afgebeeld. Hij ligt aan het meer. Het zijn drie hoven die in een ruim achterhof eindigen, aan het einde van het middelste hof staat het adyton, het heiligdom der godheid, aan het einde der beide andere hoven, de beide heilige standaarden, volgens Brugsch boomen [1]). Wij weten uit een anderen text dat de heilige boomen, de *nehet* of sycomorus, en de *šent* of *accacia* waren; iedere tempel had dergelijke heilige boomen (Zie Brugsch, dict. p. 1362 en 1370). In den tempel van *Sebak* in den nomos *Metelites* de 7° van Beneden-Egypte komen ze ook voor.

De koning *Amunemhat de III*, liet steenen aanvoeren voor den bouw van een paleis of tempel van schoone porphyrsteenen, uit de vallei van *Rohannu* (Hammamât) naar de stad *Sebak-šetet*. De plaats droeg later den naam van Arsinoe en de nomos dien van Arsinoites. Volgens Lepsius Brieven p. 15 bouwden de voorgangers van *Amunemhat III* de stad *Krokodilopolis*, in het midden van het Fayoum, en stichtte hij zelf de pyramide met het Labyrinth.

„Hij zegt zijne voorgangers hadden reeds de stad Krokodilopolis in het midden van het Fayoum aangelegd, wat bewezen wordt door sommige ruïnen die nog bestaan en tot dat tijdperk behooren."

---

[1]) Deze teekens schijnen echter het Zuiden en Noorden aan te moeten duiden. Brugsch. Dict. Sup. p. 812.

Vóór de Lagiden heet de plaats *Krokodilopolis*, door *Philadelphus* ter eere van *Arsinoe*, zijn vrouw en zuster, van naam veranderd, bleef ze echter toch onder den ouden naam bekend, zooals blijkt uit *Stephanus Byzantinus*. In de koptische handschriften heet ze uitsluitend *Arsinoe* of *Arsenoe*, de Arabieren noemden haar *Medinet-el-fayoum*, stad van het *Fayoum*. *Fayoum* is de arabische overschrijving van het koptische *Phi* of *Pha-iom*, de zee.

Waarschijnlijk staat dus de eerste plaats van dezen papyrus in verband met den eersten nomos van Boven-Egypte. Daar aan *Sebak* in weerwil van de minachting door vele Egyptenaren voor hem, toch in zijnen vorm van *Sebak-Ra* godsdienstige eer werd bewezen van het zuiden tot het noorden toe, daar zeker in vijf verschillende plaatsen tempels voor hem waren gesticht, is het licht mogelijk dat er ook in Elephantine voor hem een heiligdom bestond.

Wij moeten nu nog even bij de beteekenis van den text stiltstaan. *Sebak-Ra* als zonnegod wordt hier genoemd *Tum* of *Atum*, die in het meer verblijf houdt; dat wil zeggen in zijn zonneschuit vaart hij door het meer van Oost naar West en hij maakt af, vernietigt den vijand, *Set*, bij het meer van *Osiris*. De weldadige natuurkrachten worden steeds met elkander verwisseld en onder verschillende godennamen voorgesteld als *Ra*, de zon, *Raharmachis*, de zon aan den morgen, verwant aan *Horus*, den zoon van *Osiris*, *Atum* of *Tum*, de zon aan den avond.

Osiris is de weldadige, zich ontwikkelende natuur, de vruchtbare Nijl, het rijpende graan, de vruchtbare akker. Tegenover deze goede machten staat de macht van het kwade, de droogte, de zuidenwind met zandverstuivingen. Set en zijn bondgenooten zijn hier het zand, dat in de kanalen of over de akkers waait, het dorre terrein. De rivier stroomt hier overheen, laat zijn slib achter, dat is Osiris die Set overwint. Zoo ook wordt *Set* hier afgemaakt door *Tum* in den vijver of het meer van Osiris. *Tum* doet zulks met zijn heiligen naam, of in de gewijde gestalte van *Sebak*, heer van *Aab*.

2e verblijf pl. N, II. „Deze plaats *Kamur* is haar naam. Zij is de zetel van de godin *Neχeb*, zij is gelegen in de buurt van dit meer, om haren vader *Tanen* in zijn meer tot in eeuwigheid te beschermen."

Tanen is een bijnaam van *Ptah*. De godin der plaats, die haren vader beschermen zal, is *Neχeb*, de *Eileithya* der Grieken, godin van den derden nomos van Boven-Egypte *Eileithyapolis*. *Kam-ur*, is het groote zwarte stuk grond, een van die plaatsnamen die meermalen voorkomt, in den IVen en Ven nomos van Boven-Egypte en wellicht ook in den derden; men zou dit uit den eeredienst van *Neχeb* in het bovengenoemde *Kamur* mogen besluiten. Brugsch dict. G. p. 839, 1382, 1383. *Neχeb* is ook de godin van het noorden.

Pl. V, III. 3e verblijf. „Deze plaats is *S'etet*, het heiligdom van *Hathor*, meesteres van *Am*; zij is in de buurt van dat meer, van dien god *Afu*. Zij is in dat meer om haren vader te beschermen den heer van *Ta-še*." De godin heet meesteres van *Am* en is afgebeeld met een leeuwinnen hoofd.

Ook deze tekst, indien men *her. χu.* van de voorgaande plaats met deze vergelijkt en daarnaar verbetert, levert geen bezwaar op. De stad heet *S'etet*, een der namen van *Pa-uto* of *Bouto*, *Bautos* der Grieken. Een andere naam was *Am* of *Amam*. In deze plaats nu werd de godin *Buto*, de godin van het zuiden, vereerd; zij was de plaatselijke godin van de hoofdstad van den XIXen Beneden-Egyptischen nomos. Brugsch dict. p. 25, 810, 1120 en afgebeeld met het hoofd van eene *leeuwin*.

Wij zien dus in de drie eerste goden den zonnegod en de beide godinnen van Zuid en Noord, even als op de slotvoorstelling van den 3en papyrus en in vele dergelijke, waarbij de zonnegod een rol speelt.

Even als Isis en Nebtha Osiris bewaken, zoo bewaken Neχeb en Buto den god *Ra*. De god *Afu* is een der vormen van den zonnegod, hij wordt zoo genoemd wanneer hij de onderwereld is ingetreden.

Af of *Afu* beteekent eigenlijk een stuk vleesch. De afgestorvene wordt bij de opstanding *af*, dat wil zeggen gelijk aan den zonnegod, een *werkelijke vleeschelijke zelfstandigheid*.

Pl. V, IV. 4e verblijf. „Deze plaats *Mer-kohr* is haar naam; het is het meer waarop Osiris vaart in gezelschap van Horus, heer van *Teb*, (*Edfu*), hij gaat uit van de goden die in *An* (Heliopolis) zijn, op den dag van het nachtelijk feest."

De goden die in *Mer-kohr* (den vijver of het gebied van den nacht) worden vereerd, zijn hier afgebeeld als twee goden met koppen van den uraeus slang; zij heeten de *Neb-u-An*, de meesters van *Heliopolis*. Het zijn Osiris en Horus, die in de voorgaande regels genoemd zijn. Voor *Teb* leest Brugsch *S'eta* (vergel. Brugsch dict. p. 798).

Het nachtelijke feest te Heliopolis in den XIIIen Beneden-Egyptischen Nomos was het feest van het verhoor der woorden voor de rechters van de onderwereld; dat was een nachtelijke bijeenkomst, zooals wij uit hoofdstuk 18 van het doodenboek zien, en doelde op den strijd van het zedelijk kwaad tegen het goed, van het licht tegen de duisternis. Het goede zegeviert immer, even als het licht.

Pl. V, V. 5e verblijf. „Deze plaats *Tep-Sotem* is haar naam; daar woont *χem* van Coptos (voor *nbt*, lees *kbt*,) om overvloed te geven van heerlijke spijzen in *Taše*, in de nabijheid van Ra." De god is *χem*, en wordt voorgesteld als

overvloed schenkende, bij de komst met *Ra* in diens schuit in *Taše*. Hij is hier de vruchtbaarmakende Nijl, die door de kanalen het land bezoekt, komende van *Coptos*, hoofdplaats van den vijfden nomos van Boven-Egypte. (Brugsch dict. p. 935).

Pl. V, VI. 6e verblijf. „Deze plaats *Pa-sebχet* de *Pylone van Noord en Zuid* is haar naam. *Neit* rust daar; zij is op het meer achter den god *Afu*, in zijn heiligdom. Zie in de buurt van den tempel van *Sebak*."

Een nieuwe bewoonster der zonneschuit is *Neit*; zij staat achter *Afu* en komt rusten in de pylone van het Noorden en Zuiden, in de buurt van den tempel van *Sebak*. *Neit* was hoofdgodin van *Sais*, hoofdplaats van den vijfden nomos van Beneden-Egypte. Verg. Brugsch dict. p. 462 en 677.

Pl. VI, VII. 7e verblijf. „Deze plaats, *Tuf* is haar naam; de groote Horus woont daar. Hij is in de buurt van dit meer van *Tešteš-ux*."

De godheid is *Horus* met de dubbele kroon, het teeken der heerschappij over Boven- en Beneden-Egypte op het hoofd, hij heet *T'eb* heer van *Tuf*. Brugsch dict. G. 888. — *Tuf* is de hoofdplaats van den XIIen nomos van Boven-Egypte *Hieraconpolis;* de god *T'eb-hor* is *Horus* van *T'b*; deze godheid komt zelden voor, hij had ook een heiligdom in *Tebu*, *Aphroditopolis*, en is volgens dezen tekst een der vormen van Horus. *Tešteš*, is een der namen van Osiris. Zeitschr. 1869, 139. Duem. Rec. IV, 15, 88 als *Ptah-Sokar*. *Ptah-sokaris-Osiris* als gegoten beeld. Brugsch dict. Sup. *Tešteš* beteekent de glanzend gegotene, de naam komt ook voor Todtb. 1. 6.

Pl. VI, VIII. 8e verblijf. „Deze plaats *Sebχet*; is haar naam zij is de plaats van Hathor meesteres van *Cusae*, zij is de bloei van haar gestalte tot in eeuwigheid." — De godin die afgebeeld is, is Hathor meesteres van de stad Cusae. Cusae is de hoofdplaats van *Atef-Peh*, XIVe Boven-Egyptische nomos. *Keskes* of Cusae ligt in de nabijheid van Thebe en komt overeen met *Apollonopolis parva*.

Pl. VI, IX. 9e verblijf. „Deze plaats *At'eta* is haar naam; dat is de zetel van *Ap-matennu*, den heer van *Saut*. Hij rust aldaar in de buurt van het meer ten Zuiden."

De godheid *Ap-matennu* heeft het hoofd van een *Jakhals*. Hij was de wachter van den ingang der onderwereld aan de Zuidzijde, aan de Noordzijde bevond zich ook een dergelijke wachter; de naam beteekent die den weg opent. *Saut* is de naam van *Lycopolis*, hoofdstad van den den XIIIen nomos van Boven-Egypte; in het koptisch Sioout, in het Arabisch *Assîout*, Brugsch, dict. p. 661, 1117.

Pl. VI, X. 10e verblijf. „Deze plaats, *T'or* is haar naam; dat is de plaats van *Anubis*, heer van *Sapt*. Voorbrengselen zijn in overvloed in de buurt van

Taše, wasdom tot in eeuwigheid." Bij het beeld van den god Anubis staat de heer van *Sapt*. *Sapt* (Brugsch dict. 992, 696) naam van den XVIIIen nomos van Boven-Egypte, *Hipponus*, alzoo genoemd naar de hoofdstad *Ha-bennu*.

Pl. VI, XI. 11e verblijf. „Deze plaats *S'eš* is haar naam; dat is de rustplaats voor *Heršafi* heer van *Xenensu*, in de buurt van dat meer. De overstrooming aldaar is afkomstig van Osiris."

Xenensu is *Heracleopolis magna*. hoofdstad van den XXen Boven-Egyptischen *Nomos* van dien naam. Hier was een dubbele vijver aan *Osiris* gewijd, met name S'ešui, en *Osiris* wordt daarom genoemd *Osiris* in zijn beide vijvers. — Men begrijpt gemakkelijk hoe hier de overstrooming als van Osiris afkomstig genoemd wordt. Het groote aanvoer-kanaal voor het Fayoum is de *Bahr-Yousouf;* dit loopt langs het oude *Heracleopolis*. *Herschafi*, *Arsaphes* was de hoofdgod van *Heracleopolis*, *Hnes*, *Âhnâs*.

Pl. VI, XII. 12e verblijf. „Deze plaats *Xenti-u* is haar naam; zij is in de buurt van het heiligdom van *Sebak-šetet* in de nabijheid van dit meer, zij draagt overvloedige voortbrengselen om hem te bevredigen, die in haar tuin verblijf houdt, waar hij zich ter ruste zet." De god is *Sebak*. Met deze plaats is dus *Krokodilopolis* bedoeld. Brugsch D. G. p. 605.

Pl. VII, XIII. 13e verblijf. „Deze plaats, *S'ahotep* is haar naam; (zij is de zetel) van *Anhur*, heer van den nomos *T'ebnuter*. De overstrooming van haar meer is van Osiris in eeuwigheid." Brugsch dict. G. 792.

Onouris de Egyptische Mars, heer van de lans genoemd, had zijn hoofdzetel in *T'ebu-nûter*, in het spijkerschrift, *Zab-nuti*, Grieksch, Σεβεννύτος, Arabisch *Samanaud*, de hoofdstad van den XIIen nomos van Beneden-Egypte. Brugsch, dict. p. 385. 1230.

Pl. VII, XIV. 14e verblijf. „Deze plaats, *Hotepχetu* is haar naam, het is de zetel van Hathor, meesteres van *Hat-sešesu*, die vaart op het meer van Ra, zij beweegt het sistrum voor zijn aangezicht." De godin heet *Nebtha*. *Nephthys*, *Isis*, *Neit* of *Hathor*, vallen in vereering en attributen samen. Hier wordt *Nephthys*, de *sistrum* spelende *Hathor* genoemd. Het *sistrum* was een van de kenteekenen van *Hathor* als godin der vreugde, *Hat-sešesu* is de woning der *sistra*, hoofdplaats van den VIIen boven-Egyptischen nomos, *Diospolis parva*. Ook deze godin heeft haar plaats in de schuit. *Hotep-χetu*, de schatten aanbrengende, is de naam van haar zetel. Brugsch, dict. p. 546. *Dendera*, werd ook somtijds het huis der sistra genoemd.

Pl. VII, XV. 15e verblijf. „Deze plaats, *Hap* is haar naam, zij is de zetel van *Banebtattu*, de goddelijke zielen leven tot in eeuwigheid." De god van de plaats, *Banebtat*, wordt door de Grieken *Mendes* genoemd. *Hapi* is de Nijl en de plaats

door den naam aangeduid *Nilopolis*, volgens Brugsch dict. p. 486, de Mendesische of XVI[en] Beneden-Egyptische nomos. In *Mendes* had men een vereering voor de zielen of geesten, de levende zielen genoemd. Zij was de levende ziel van Ra als dubbel-geest, vereerd in den tempel der zielen, van den scheidsrechter der twee goden, Set en Horus; verschillende dergelijke dubbel-zielen worden in hoofdstuk 17 van het doodenboek genoemd. Daar heet de afgestorvene gelijk te zijn aan een ziel als dubbel-ziel, b. v. *Osiris* komt in *Mendes*, hij treft daaraan de ziel van Ra, hij omhelst die en zij worden tot een dubbel-ziel. Zoo *Horus* de wreker zijns vaders, vereenigt zich met Horus *Xent-am* of *Thot*, zoo ook *s'u* met *Tafne*. De god *Mendes* heet hier dus het leven der goddelijke zielen in eeuwigheid; de doodenstad van Mendes heette de plaats of het eiland der zielen, *Aa-ba-u*."

Pl. VII, XVI. 16e verblijf. „Deze plaats, *S'e-ur* is haar naam, dat is de zetel van *Osiris* als heer van *Tattu;* de god rust op zijn zetel in eeuwigheid." De afbeelding noemt hem Osiris heer van *Tattu*, *Busiris*, hoofdplaats van den negenden nomos van Beneden-Egypte. Het Serapeum of graf van *Osiris* te *Busiris* was het voornaamste van Egypte. Het kanaal heette *Pajum-n-Osiris* en de god was afgebeeld in de gedaante van een *Tat* of zoogenaamde nijlmeter.— De naam van den nomos is ontleend aan den tempel voor *Osiris*, *Pa-Osiris*. Het meer bij dien nijlmeter-tempel heette *S'eur*, het groote meer of de groote waterkom.

Pl. VII, XVII. 17e verblijf. „Deze plaats *S'e-ur* is haar naam; dat is de zetel van *Hathor*, meesteres van *Amu* in *S'eur*, een menigte dadelboomen groeien in hare nabijheid." De godin der plaats wordt genoemd meesteres van *Amu*. De derde nomos van Beneden-Egypte, *Apis* of *Libya*, *Amnt*, had tot hoofdplaats *Pa-neb-Amen*. Het huis der meesteresse van *Amen*, een der vormen van Hathor; *Senti* werd hier vereerd. De naam Apis was afgeleid van de aanbidding van den gewijden stier in een der steden, *No-nt-hapi*. De Nomos Libya grensde aan *Mareotis*, *Apis* lag aan het meer van dien naam; met de *S'eur*, de groote waterkom, zal dus wel dit meer bedoeld zijn.

Pl. VII, XVIII. 18e verblijf. „Deze plaats, *Pa-renen* is haar naam; het is de zetel van *Seχet-Haik* in de buurt van het heilige meer." De godin *Renen*, als *Seχet*, is afgebeeld in de gedaante van een slang met kikvorschen kop, getooid met de zonneschijf, volgens mijne kopie. Zie Brugsch dict. 1310. *Paranen* is de Egyptische naam voor het oude *Naukratis*, thans *Rahmânyeh*, misschien verbasterd uit *Ranen*. De naam van de maand **Φαρμουτι**, naar *Ranen* genoemd, de oogstmaand, omdat *Ranen* de godin van den oogst was, is ontstaan uit *Parannut*, die van *Rannu*, evenzoo is de *Phermutische Nijlarm* die van *Rannut*,

of *Pa-rannutische;* deze stroomt langs de oude stad *Naucratis*, het tegenwoordig *Rahmanyeh*.

Rannu is hier in verband gebracht met *Seχet*, de welbekende Leeuwingodin, en *Haik*. Brugsch ziet in *Haik* een mannelijken god, mijne kopie geeft een vrouwelijke, ik houd deze voor de godin *Hek* die reeds in den ouden tijd enkele malen voorkomt; zie Leps. Denkm. II. 48. *Hkt*, goddelijke vorstin van het Westen, — misschien kan men hier de *Hekit* toebrengen van een stele uit Leiden. N⁰. 1, 13. De kikvorschkoppige godin is eveneens een vorm van *Hathor-Isis*.

Pl. VIII, XIX. 19e verblijf. „Deze plaats, *Keneb-še* is haar naam; dat is de zetel van *Horus*, heer van *Hebennu*, hij staat bij dit meer."

Brugsch dict. G. 849. *Hebennu* is de hoofdstad van den XVIen nomos van Boven Egypte, *Hebiu* waarvan Horus de lokaalgod was. *Keneb-še* beteekent hoek of kromming van den waterkom.

Pl. VIII, XX. 20e verblijf. „De plaats *'Aa* (het eiland) is haar naam; dat is de zetel van *Sebak-šetet*. Isis van *Nofre-set* rust aldaar." Naast de godin staat geschreven *Isis-nofre-set*. Isis van de schoone plaats, *Nofre-set*, of van *de plaats van de schoone*, bijnaam van *Dendera*. Verg. Brugsch p. 1073. Of hier wellicht eene andere plaats bedoeld is dan *Dendera* is moeielijk te zeggen, daar *Dendera* nog eenmaal, onder den hier volgenden naam voorkomt, en men wellicht twee verschillende plaatsen zal bedoeld hebben.

Pl. IV, XXI. 21e verblijf, van de benedenste rei N⁰. 21. „Die plaats, *Kert* is haar naam; dit is de zetel van *Hathor* van *Ta-n-tarer*, *Dendera* in den waterkom; zij rust op de wateren, ontstaan door de overstrooming." — De godin heet *Hathor*, meesteres van *An-t*. De beide namen *Ta-n-tarer* en *Ant* voor *Dendera*, zijn voldoende bekend. *Ker* een heiligdom, heilige kist of kast, is vermoedelijk een van de gewijde namen der stad. *Nef-nef* beteekent overstrooming. Brugsch dict. De zich overal uitstrekkende waterkom der overstrooming is dus hier het land *Taše* of het *Fayoum*. *Tentyrites* of die van *Dendera* is de naam van den VIen Boven-Egyptischen nomos.

Pl. IV, XXII. 22e verblijf. „Deze plaats, *Seχet-uab* (het heilige veld) is haar naam; dat is de zetel van *Osiris* als heer van *Taše*. De plaats der twee riviertakken (beenen), de god is *Osiris* heer van zijn waterkom." *Taše* is de nomos Arsinoïtes of Krokodilopolites, gelijk wij boven hebben gezien. Hij behoorde tot de nomen van Boven-Egypte. Brugsch dict. p. 1119.

Pl. IV, XXIII. 23e verblijf. „Deze plaats *Tep-tati* (hoofd der twee landen, Boven- en Beneden-Egypte) is haar naam. Zij is de zetel van Hathor van *Tepahe*, als meesteres van *Ta-še*, zij is bij *Sebak* in zijn tempel, hare bezittingen

zijn blijvende in *S'at*, en in *Taše* en wederkeerig." — De godin heet *Hathor* meesteres van *Tepahe*, de XXIIe Boven-Egyptische nomos *Aphroditopolites parva;* hij was de laatste van alle Boven-Egyptische nomen. De hoofdplaats kan dus als liggende op de scheiding van Zuid en Noord, *Teptati* worden genoemd. De hoofdplaats heette *Tep-ahe* waar de godin *Hathor* vereerd werd, volgens Strabo in de gedaante eener witte koe. De naam *Tep-ahe* zagen wij is overgebleven in het Arabische *âtfeh*. De lezing van het mes als nomosteeken, is vermoedelijk *S'at*, *snijden:* de nomos waardoor de twee deelen van Egypte vaneen werden gesneden.

Pl. V, XXIV. 24^e^ verblijf. „Deze plaats *Aχu*-t, is haar naam; dat is de zetel van *Amun van Thebe*, den koning der goden, in de nabijheid van zijn meer, achter hem vloeien zijn schatten in overvloed." De god heet „*Amun-ra* heer van den troon der twee deelen der aarde die *Apetu* bewoont."

Met deze plaats is de nomos Thebae bedoeid, de IVe van Boven-Egypte. *Aχu-t* de luisterrijke, is een bijnaam die gemakkelijk te verklaren is. *Diospolis* is een Grieksche vertaling van *Pa-amun*, woning van *Zeus- Amun*. Brugsch dict. 566.

Pl. V, XXV. 25^e^ verblijf. „Deze plaats *As-t* (de eerwaardige) is haar naam; dat is de plaats waar de acht goden staan. Zij brengen de schatten in dit meer." Met deze plaats wordt *Hermopolis magna* bedoeld, hoofdstad van den XV^en^ Boven-Egyptischen Nomos, den nomos *Un*.

Pl. V, XXVI. 26^e^ verblijf. „Deze plaats *Aa-ptah* (eiland van *Ptah*) is haar naam, den zetel van den heer van *Memphis*, in de groote stichtiug bij het meer, (van dien vader) der goden en der godenreeksen, die de aarde bewoont, die den hemel bewoont, die de diepte bewoont, die met de goden verkeert." Naast de afbeelding van *Ptah* leest men: „Ptah vader der goden."

Met deze plaats is Memphis de hoofdstad van den I^en^ Beneden-Egyptischen nomos bedoeld. Brugsch p. 1166. De eerste woorden van den derden regel lees ik *tef-nuteru-pu pautu.*

Pl. V, XXVII. 27^e^ verblijf. „Deze plaats, *Ro-senti* is haar naam, dat is de zetel van Thot als scheidsrechter der kampvechters, bij de stichting in *Taše*, met zijn schatten."

De god is *Thot-ap-rehut*, *Hermopolis parva* of de hoofdstad van den XV^en^ Beneden-Egyptischen nomos, is met dezen naam aangeduid. *Ro-senti* beteekent *deur van de stichting, van het gebouw. Senti-taše* is de stichting van *Taše*, dezelde plaats als de *Senti-ur* van den vorigen text. Brugsch dict. 730.

Pl. V, XXVIII. 28^e^ verblijf. „Deze plaats, *Xera-t* is haar naam, dat is de zetel van Horus heer van *Aa*. Zij houdt hem staande in *Seχem* en bij het meer *Taše* op beide plaatsen."

De god is afgebeeld als een liggende ram met den naam van *Horus* heer van *Seχem*, de hoofdstad van den Letopolitischen, den tweeden nomos van Beneden-Egypte, den nomos *Aa*. Brugsch dict. 738, elders *Xonsu* gelezen. Hier werd *Horus* in den vorm van een leeuw vereerd, eveneens volgens onzen text. De naam schijnt als zoodanig *Leto* te hebben geklonken. *Leto*, hier niet de Grieksche Latona, maar de Grieksche Apollo, genoemd naar zijne moeder *Leto* of *Latona, Letoius*.

Pl. VI, XXIX. 29e verblijf. „Deze plaats, *S'etet* is haar naam; zij is de zetel van *Ra*, hij is daar, het is de plaats van de nijlmeters in de nabijheid van het meer. De goden leven als zij *Ra* aanschouwen."

S'etet even als *Pa-ra* komen dikwerf voor. De bijvoeging der beide nijlmeters zou hier de plaats nader moeten bepalen, de vertaling door twee nijlmeters is echter niet zeker.

Pl. VI, XXX. 30e verblijf. „Deze plaats, *Seχet-hotep* (het veld der ruste) is haar naam; het is de zetel van *Horus Xenti-χroti* den heer van *Kakem*. De godheid rust bij zijn schatten op zijn zetel, dien verhevene zijner verschijning." De godheid is Horus heer van *Kakem*.

Kakem is de Egyptische naam voor den 10en Beneden-Egyptischen nomos *Athribites*, naam afgeleid van *Ha-ta-her-ab*, *Athribis*. Brugsch dict. p. 636.

Pl. VI, XXXI. 31e verblijf. „Deze zetel, *S'en-ur* is haar naam, dat is de zetel van *Tum*. *Patum* is haar naam, als die van den zetel in zijn meer."

Patum is de hoofdplaats van den achtsten Beneden-Egyptischen Nomos *Sethroites*. Brugsch dict. 785, bijnaam van *Succoth*. Brugsch dict. 1366. *Nofre-abot* is de nomos, *Succoth* de plaats, die in de laatste jaren een bijzonder onderzoek hebben uitgemaakt van Dr. Ed. Naville van Genève — *S'en-ur* is een der namen van de groote meeren die bij *Sethroe* of *Patum* liggen.

Pl. VI, XXXII. 32e verblijf. „Deze zetel, *Seχet-uot'* (het groene veld) is haar naam, dat is de zetel van *Osiris* heer van *Abti*. De groote god gaat naar die rustplaats, dat is *Nenrotef*, op zijnen zetel." De god heet de heer van Abti, *ari* lees *neb*. — *Abti* de stad van het Oosten is een bijnaam van *Her-ur*, hoofdstad van den XVIen Boven-Egyptischen nomos, de godin *Hk* was hier locaalgodin. Brugsch dict. p. 525. *Nenrotef* is een heilige plaats bij *Heracleopolis magna*, wel bekend als heilig graf van *Osiris*. Brugsch 346.

Er was een Nomos van het Oosten, de Nomos *Sapt* of *Arabia*. Deze komt echter ook in onzen tekst voor. Ik meen evenwel dat wij onder dit *Abt*, *Abydos* hebben te verstaan, den hoofdzetel van *Osiris*. Brugsch dict. 16, VIIIen Boven-Egyptischen Nomos. Zie ook later.

Pl. VI, XXXIII. 33e verblijf. „Deze plaats, *Seχet-hotep* (veld der ruste) is

haar naam; dat is de zetel van *Sebak* als heer van *Sap-res*. De god vaart in zijn meer, zijn lichaam vaart wel in eeuwigheid." De god is Sebak, heer van *T'eka*, hoofdstad van den vierden Beneden-Egyptischen nomos, *Menëlaites* of *Prosopites*. Sebak werd in geheel het Noord-Westen van de Delta vereerd, in den nomos *Libya*, *Menelaïtes*, *Metelites*, *Naucratis* en *Onuphites*. Brugsch dict. p. 1003: J. Rougé, Monnaies des nomes p. 19 **Τκωου**, *Atka*. Brugsch dict. G. IV.

Pl. VII, XXXIV. 34e verblijf. De volgende tekst schijnt bedorven, de plaatsnaam *bt'nt* komt nergens elders voor, en moet ook waarschijnlijk even als de overige plaatsnamen in dezen tekst, een egyptischen zin hebben, het moet een bijnaam zijn van *Panopolis*, in het Grieksch χεμμὶς, tegenwoordig *âl-akhmin*, den negenden nomos van Boven-Egypte met de vereering van *Xem*. Varianten van den nomosnaam vindt men bij Brugsch dict. G. 575.

Ik veronderstel dat *bt'nt* onjuist is overgeschreven voor *But'efau*, plaats van overvloed, een naam die herhaalde malen gegeven wordt als bijnaam aan groote Egyptische steden, of voorname buurten. Zoo lees ik dan den tekst: „Deze zetel is *Bu-t'efau*, dat is de zetel van *Xem* in *Panopolis* (een ramskop met struisvederen), op dien zetel bij dat meer is hij in eeuwigheid."

Xem heet als godheid heer van *Apu*, dat is de naam van *Panopolis*. Deze wordt op verschillende wijzen geschreven. Brugsch vergelijkt dien naam met het tegenwoordige (Dict. p. 19) *Kafr-âbu*.

Pl. VII, XXXV. 35e verblijf. „Deze plaats, *Am* is haar naam; dat is de zetel van *Hathor*, meesteres van A*mm*, de dochter van *Ra*, bij het meer in eeuwigheid." *Hathor* is met leeuwinnenhoofd afgebeeld. *Am* of *Amm* is de naam voor *Pelusium*. (Brugsch p. 1120, 1089). *Pelusium* is de hoofdplaats van den XIXen Beneden-Egyptischen nomos van dien naam, in het Arabisch *Faramah* overschrijving van den naam *par-mn-u*.

Pl. VII, XXXVI. 36e verblijf. „Deze plaats, *Perat* is haar naam; dat is de zetel van god *Sapt*, heer van het Oosten, hij is in de buurt van dat meer van *Horus*." De godheid heet *Sapt*. *Sapt* is de naam van de hoofdstad van den XXen Beneden-Egyptischen nomos, *Arabia*, *Phacusa* afgeleid van den naam *Kesem*, *Gesem*, van de LXX, *Gosen* van de *Pentateuχ*. — Brugsch dict. p. 702, 1160 p. 509. *Sapt* was de naam van den driehoek, een pyramidalen steen, die den god voorstelde.

Pl. VII, XXXVII. 37e verblijf. „Deze zetel, *Ut'a-tepu* of *Hau* is haar naam, het is de zetel van *Sebak* van *S'etet* bij de schatten van *Isis*, meesteres der hoofden van *Tase*." De god is *Sebak* heer van *Tase*. — *Ut'a-tepu*, die de hoofden beschermt, bevrijdt — is dus een der namen van *Krokodilopolis*. Nog een-

maal komt *Ut'a-tepu* in den papyrus van het *Fayoum* voor, ook in verband met *Isis*. z. Brugsch. dict. p. 1142.

Pl. VII, XXXVIII. 38e verblijf. „Deze plaats, *Hau* is haar naam; dat is de zetel van *Hau*, heer van het Westen; hij is ten Westen van dat meer in eeuwigheid" De god *Hau*, de berggod, was de hoofdgod van den zevenden Beneden-Egyptischen nomos. *Metelites*, *Nofre-ament*. Brugsch dict. p. 474 en p. 35.

Pl. VII, XXXIX. 39e verblijf. „Deze zetel, *Hotep* (rustplaats) is haar naam; dat is de zetel van *Amun-Ra*, heer van *Samhud;* hij gaat uit het kanaal naar zijn meer." De godheid is *Amun-Ra*, heer van *Samhud* XVIIen Beneden-Egyptischen nomos, Diospolites, hoofdplaats *Pa-χen-n-amun*, παχνεμουνὶς ἤ παχναμουνὶς, van *Ptolemaeus*. *Samhud* is tegenwoordig *Tell-el-Semout* z. Brugsch dict. p. 707.

Pl. VIII, XL. 40e verblijf. „Deze plaats *Uot'*, de groene, is haar naam; dat is de zetel van Osiris, heer van *Abydos;* zij doet den goeden god naar deze zijne rustplaats gaan." De godheid is Osiris, heer van Abydos en *Nenrotef*. Zie boven, waar ik dezelfde lezing voorstelde.

Pl. VIII, XLI. 41e verblijf. „Deze plaats, *Seχet-uot'*, het groene veld, is haar naam; het is de zetel van den dubbelen god, meester van *Uot'*, zij streden, elkander den nomos van *Zebui* betwistend."

De lezing is *Uot'*, hoofdstad van den 10en Boven-Egyptischen nomos, *Aphroditopolites*. De dubbelgod is Horus en Set, de beide strijdende broeders; zij heetten als zoodanig *T'ebui*, de twee goden *T'eb*. Er was een tempel voor deze beiden te *Aphroditopolis*, *T'ebu*, ατβω van de *Kopten*, *Adfeh* in het Arabisch. Vergelijk Brugsch dict. p. 389, 390.

De 42ste afdeeling wordt ingenomen door den text, die wij boven reeds hebben besproken, waarin het aantal der nomen wordt opgegeven en het teeken van den Nomos Krokodilopolites, waarbij waarschhijnlijk het slotstuk Papyrus No. 1 behoort.

Wanneer wij een overzicht nemen over hetgeen wij behandeld hebben, dan zien wij dat, uitgenomen de god *Set*, overigens alle hoofdgoden met hunne vereeringsplaatsen hier genoemd worden, en dat daardoor, in de 42 afdeelingen, ook de hoofdsteden van Egyptische nomen voorkomen, doch volstrekt niet in geregelde orde. Mag men al veronderstellen, dat door de middelste strook de gang van den zonnegod is bedoeld, midden tusschen Noord- en Zuid-Egypte heengaande, dat door het 20tal plaatsen in de bovenste strook vermeld, Noord-Egypte wordt bedoeld, en door de 22 benedenste, Zuid-Egypte of Boven-Egypte, de plaatsen worden door elkander opgenoemd, onverschillig of zij in Noord-

of Zuid-Egypte lagen. Wat kan daarvan de reden zijn? Naar het mij voorkomt, heeft men den tocht der zonneschuit willen beschrijven, met hare bevolking een bezoek brengende aan het Fayoum, en daar een poos verblijvende, iedere godheid zich openbarende in zijn eigen tempel. Zoo wordt de vruchtbare natuurkracht symbolisch voorgesteld, die zich openbaart in het Fayoum en vruchten voortbrengt. Die vruchten zijn de schatten, die de goden ieder in het bijzonder medebrengen.

1.	SEBAK van AB Elephantine?	1.	h, e.
2.	*Neχeb* van *Kamur*, Eilytheiaopolis, een godin van het Zuiden.	3.	h, e.
3.	*Uot'* van het Noorden, *Pelusium*.	19.	b, e.
4.	De heeren van *On*, rechters der onderwereld.	13.	b, e.
5.	*Xem* van *Coptos*	5.	h, e.
6.	*Neit* van *Sais*.	5.	b, e.
7.	*Teb-hor* van *Hieraconpolis*.	12.	h, e.
8.	*Hathor* van *Cusae*.	14.	h, e.
9.	*Apmatennu* van *Lycopolis*.	13.	h, e.
10.	*Anubis* van *Hipponus*.	18.	h, e.
11.	*Herschafi* van *Heracleopolis*.	20.	h, e.
12.	SEBAK van KROKODILOPOLIS.		
13.	*Onouris* van *Sebennytis*.	12.	b, e.
14.	*Nephthys* van *Diospolis parva*.	7.	h, e.
15.	*Mendes* van *Mendes*	16.	b, e.
16.	*Osiris* van *Busiris*.	9.	b, e.
17.	*Hathor* van *Libya*.	3.	b, e.
18.	*Renen-Haik* van *Naukratis*.	6.	b, e.
19.	*Horus* van *Hibu*.	16.	h, e.
20.	*Isis* van *Dendera*.	6.	h, e.
21.	*Hathor* van *Dendera*.	6.	h, e.
22.	OSIRIS van KROKODILOPOLIS.		
23.	*Hathor* van *Aphroditopolis*.	22.	h, e.
24.	*Amun* van *Thebae*.	4.	h, e.
25.	*De acht goden* van *Hermopolis*.	15.	h, e.
26.	*Ptah* van *Memphis*.	1.	b, e.
27.	*Thot* van *Hermopolis parva*.	15.	b, e.
28.	*Horus* van *Letopolis*.	2.	b, e.
29.	Ra van KROKODILOPOLIS.		
30.	*Horus* van *Athribis*.	10.	b, e.

31. *Tum* van *Sethroites*. . . . . 8. b, e.
32. *Osiris* van *Abydos* . . . . : . . . . 8. h, e.
33. *Sebak* van *Prosopis*. . . . . 4. b, e.
34. *Xem* van *Panopolis*. . . . . 9. h, e.
35. *Hathor* van *Pelusium*. . . . . 19. b, e.
36. *Sapt* van *Arabia*. . . . . 20. b, e.
37. Sebak van Krokodilopolis.
38. *Hau* van *Metelis*. . . . . 7. b, e.
39. *Amun-Ra* van *Diospolis* . . . . 17. b, c.
40. *Osiris* van *Abydos*. . . . . 8. h, e.
41. *De dubbelgod* van *Aphroditopolis*. . . . . 10. h, e.
42. Krokodilopolis.

Niet alle Nomosnamen komen hier voor, *Krokodilopolis* 6 malen, *Abydos*, *Pelusium* en *Dendera* 2 malen, 9 van de 42 namen ontbreken, toch blijkt uit het opschrift aan het einde, dat allen bedoeld zijn. Voor 6 van b, e. *Xois* treedt *Naucratis* in de plaats. 2 b, e. *Apollinopolis*, 11 *Hypselis*, 17 *Cynopolis*, 19 *Oxyrynchis*, 21 *Nilopolis* ? h, e. 11 *Cynopolis*, 14 *Tanis*, 18 *Bubastis* ontbreken. Er is in deze plaatsen of streken niets bijzonders aan te wijzen, waarom zij niet zouden genoemd zijn. De goden, die op die plaatsen vereerd werden, hebben ook reeds een tempel onder de bovengenoemden, behalve *Beset;* doch de eeredienst dezer godin valt met *Isis*, *Hathor* en *Seχet* samen. — Wij zien er uit hoe wij den tekst hebben op te vatten. Hij is vervaardigd naar aanleiding van de schriften, die den gang van de zon in de onderwereld voorstellen. De zon bezoekt de 12 *aturs* of afdeelingen, ieder uur een *atur*. Die handschriften zijn even als deze in drie strooken verdeeld. Midden in wordt de zonnevaart voorgesteld, in de gedaante van een schuit met goden bemand, waarvan de middelste den zonnegod in de onderwereld voorstelt, de god *Af* of *Afu*, die ook in onzen tekst tot twee malen genoemd wordt; boven en beneden zijn de verblijven der onderwereld afgebeeld ter linker- en rechterzijde van de zonneschuit, die zijn rijk doortrekt even als een vaartuig door Egypte vaart. De teksten zijn meer of minder uitvoerig behandeld. Meestal zijn slechts twee of drie *aturs* afgebeeld, en de overigen in een doorloopenden tekst beschreven.

Het *zesmaal* voorkomen van *Krokodilopolis* maakt het waarschijnlijk, dat de zamensteller zich zes schuiten heeft voorgesteld, bemand met de daarbij zijnde goden, die dan ieder voor zich zijn plaats in het Fayoum bezoekt. Te waarschijnlijker wordt deze bewering, als men de eindvoorstelling van den papyrus van het *Fayoum* ziet, waar de schuit van den zonnegod *Sebak-Ra* in het groote

meer is aangeland. Deze zes schuiten zouden de zes maanden kunnen beduiden, gedurende welke volgens Herodotus het water in het Fayoum vloeit, de zes overige maanden stroomt het er uit.

De Papyrus stelt dus voor een reeks van tempels, ten getale van twee-en-veertig, het aantal der nomen van Egypte. Volgens het opschrift zijn het de tempels van Opper- en Neder-Egypte; allen moeten gezocht worden bij het meer in *Taše*, in de buurt van *Krokodilopolis.* Dit gaf Brugsch aanleiding om te veronderstellen, dat met dit handschrift het bezoek van den zonnegod aan het Labyrinth werd bedoeld, en daarom noemde hij het handschrift: „Le Papyrus du Labyrinthe." Juist die bijvoeging van *Taše* gaf daartoe aanleiding. Anders konden vele der egyptische tempels hiermede bedoeld zijn. — De Papyrus zou dan kunnen voorstellen, het middelruim, met een beschilderde zoldering, waarop de loop der zon was afgebeeld, en aan weerszijden de kapellen voor de goden, eindigende in een Adytum voor Sebak. —

<table>
<tr><td></td><td colspan="21">N</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="3">W</td><td rowspan="3">42
tempel voor
Sebak S'etet.</td><td>20</td><td>19</td><td>18</td><td>17</td><td>16</td><td>15</td><td>14</td><td>13</td><td>12</td><td>11</td><td>10</td><td>9</td><td>8</td><td>7</td><td>6</td><td>5</td><td>4</td><td>3</td><td>2</td><td>1</td><td rowspan="3">O</td></tr>
<tr><td colspan="20">De Zonnevaart.</td></tr>
<tr><td>41</td><td>40</td><td>39</td><td>38</td><td>37</td><td>36</td><td>35</td><td>34</td><td>33</td><td>32</td><td>31</td><td>30</td><td>29</td><td>28</td><td>27</td><td>26</td><td>25</td><td>24</td><td>23</td><td>22</td><td>21</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="21">Z</td><td></td></tr>
</table>

De afbeelding stelt dan bovenstaand gebouw voor, immers de papyrus loopt van Oost naar West, doch begint aan de linkerhand, omdat het oosten aan de linker-, het westen aan de rechterhand lag, volgens de Egyptenaren.

Strabo XVII, p. 811 Casaub. zegt: „Bij de sluisen (van het kanaal, dat in het meer Moeris valt) bevindt zich het gebouw (κατασκευή), van het Labyrinth, een werk, dat de pyramiden evenaart, en daarbij het graf van den koning, die het Labyrinth gebouwd heeft. Nu is er als men de eerste invaart [1]) van het kanaal ongeveer 30 of 40 stadien opvaart een tafelvormige vlakte: zij draagt een vlek en een groot paleis uit velerlei paleizen samengesteld, zooveel als er vroeger Nomen waren; want er zijn even zooveel hoven, door zuilen omringd, aan elkander grenzende, allen op éen rei aan éenen wand, als voor een langen muur die de hoven voor zich heeft liggen." [1])

---

[1]) Strabo geeft 2 monden aan het kanaal, waartusschen-in een deel van den Heracleopolitischen nomos lag.

„De wegen er heen liggen tegenover den muur; lange en menigvuldige verborgen gangen liggen tegenover de ingangen, welke gangen zich door elkaar wenden, zoodat het vreemdelingen zonder gids moeielijk is, de in- en uitgangen van ieder hof te vinden. Het meest verwonderlijk is, dat de bedekking van elk verblijf uit éenen steen bestaat en dat de verborgen gangen in de breedte insgelijks bedekt zijn met een enkelen steen van zeer grooten omvang. Geen hout noch eenig andere bouwstof is aan den bouw gebruikt. Als men op het dak klimt, dat niet zeer hoog is — want de verblijven zijn van een verdieping — dan ziet men als een veld van steen, uit zooveel groote steenen samengesteld, en wanneer men vandaar naar beneden gaat, ziet men de hoven ten getale van 27, gesteund door kolommen uit een stuk steen vervaardigd; ook de wanden zijn van steen en van niet geringere afmeting."

„Aan het einde van dit gebouw, dat meer dan een stadium inneemt, staat het graf, in den vorm van een 4-hoekige pyramide, met iedere zijde van 4 plethren en van gelijke hoogte. De daar begravene heet *Smendes Ismandes*, of *Maïndes*. Men zegt dat er zoovele hoven gemaakt zijn, omdat het de gewoonte was dat alle nomen daar bijeen kwamen, door afgevaardigde edellieden met de eigene priesters en priesteressen om offers en dank aan de godheid te brengen, en over de gewichtigste zaken recht te spreken; iedere nomos werd in de hem aangewezen aula gebracht."

Volgens Strabo (tijdens Augustus) was er dus tusschen de twee afsluitingen van het kanaal een gebouw dat 27 verblijven bevatte, aan het einde een pyramiden-graf had en waarin ieder der Egyptische nomen een afzonderlijken tempel vond. Het gebouw was gesticht door *Smendes* of *Ismandes* of *Maïndes*, die er ook begraven was.

Herodotus bezocht Egypte omstreeks 450 v. C. en beschrijft het Labyrinth aldus II, 148: („De vorsten van de dodekarchie) wilden gezamenlijk voor het nageslacht een gedenkteeken nalaten. Toen dat hun goed dacht, lieten zij een Labyrinthus maken, een weinig boven het meer Moeris liggende en dicht in de buurt van de stad naar de krokodillen genoemd. Ik heb het gezien grooter dan men zegt; want indien iemand de kasteelen en overige gebouwen der Hellenen mocht bij elkaar rekenen, zou het blijken dat zij met minder moeite en kosten gemaakt zijn dan dit Labyrinth. Toch zijn de tempels van Ephesus en die van Samos vermeldenswaard, en de pyramiden zijn reeds boven beschrijving, en ieder op zich zelve weegt op tegen vele der groote werken van de Hellenen; maar het *Labyrinth* overtreft nog de pyramiden. Want er zijn twaalf overdekte hoven, waarvan de ingangen tegenover elkander staan, zes naar het noorden, zes naar het zuiden gekeerd; dezelfde muur verbindt deze aan

den buitenkant'; de verblijven zijn tweeërlei, de eene onder den grond, de andere daarboven, ten getale van 3000, 1500 van elke soort. De bovenste vertrekken heb ik zelf gezien en doorgewandeld; van deze spreek ik als ooggetuige; de onderaardsche ken ik slechts uit verhalen. Want de Egyptenaren die het opzicht hadden wilden die in het geheel niet laten zien, zeggende dat daar de begraafplaatsen waren van de koningen, die in het begin het Labyrinth hadden gebouwd, en van de heilige krokrodillen. Wij spreken alzoo van de beneden verblijven naar hetgeen wij met het oor hebben opgevangen; de boven vertrekken hebben wij gezien. Zij zijn een bovenmenschelijk werk; want de uitgangen door de reien van kamers en de kronkelende gangen, die door de hoven gaan, bieden duizende van de meest verscheiden verwonderlijke dingen te aanschouwen. Men komt van een hof in de vertrekken en door de vertrekken in de zalen, en in andere reien van kamers uit de zalen, en in andere hoven uit de vertrekken. En de daken van deze allen zijn van steen evenals de wanden; en de wanden zijn vol van ingehouwen beeldwerk. Ieder hof is van zuilen omgeven van witten steen, meestal zuiver in een gepast. Aan den hoek, waar het Labyrinth eindigt, staat een pyramide van 40 vademen, waarop groote beelden zijn uitgehouwen. De weg naar deze is onder den grond aangebracht."

De richting van het Labyrinth was volgens Herodotus van het oosten naar het westen. Aan de noord- of zuidzijde, aan een der hoeken lag de pyramide. Het waren graven voor de koningen van de dodekarchie en voor de krokodillen. Zonder de beschrijving van Strabo zouden wij moeielijk ons een voorstelling van de zaak kunnen maken; thans is het voldoend duidelijk. Strabo heeft een pyramide aan het einde evenals Herodotus. Volgens Strabo is zij 4 plethren, volgens Herodotus 40 orgyen hoog. De twaalf hoven van Herodotus zijn bij Strabo 27; in plaats van de koningen van de dodekarchie noemt Strabo koning Mendes.

Diodorus (tijdens Augustus) I. 61 schreef: „Na den dood van (*Amasis*) maakten de Egyptenaren zich weder onafhankelijk en plaatsten op den troon een inlandschen koning, *Mendes*, wien sommigen ook Marrus noemen. Hij verrichtte niet het geringste krijgsbedrijf, maar bouwde zich een graf, het Labyrinth genoemd, dat niet zoozeer om de grootte van het werk, als wegens de kunstwaarde bewondering verdient. Want wie binnengetreden is vindt niet gemakkelijk den uitgang, als hij niet een zeer ervaren wegwijzer tot leidsman heeft. Sommigen vermelden, dat Daedalus naar Egypte gekomen is, en met bewondering den kunstigen bouw gezien hebbende voor den koning Minos van Creta, een het Egyptische Labyrinth gelijkende, heeft gesticht, waarin zich volgens de Mythe de *Minotaurus* ophield. Maar het Labyrinth op Kreta is geheel verdwenen, hetzij het door een heerscher is neergeworpen, of door

lengte van tijd verwoest; het Egyptische is echter in zijn ganschen bouw ongeschonden behouden tot op onzen tijd." Dezelfde verhaalt I. 66: De twaalf vorsten besloten een gemeenschappelijk graf voor allen te bouwen. Zij kozen zich daartoe een plaats bij de invaart van het meer Moeris in Lybie. Het grafteeken werd uit de schoonste steenen gebouwd. Van gedaante was het een vierkant, een stadium aan elke zijde lang. In beeldhouwers arbeid en andere versiering kan onmogelijk door nakomelingen iets beters worden geleverd. Voor hem die den ringmuur binnen komt, was het een door zuilen omringd gebouw, iedere zijde met 40 zuilen gevuld. Het dak was uit éenen steen met kunstig gebeitelde voorstellingen en verschillende veelkleurige opschriften versierd. Het bevatte gedenkwaardigheden uit het vaderland van iederen koning, met de tempels en offers die aldaar voorkwamen, in zeer schoone teekeningen kunstig afgebeeld.

Hiermede komt niet overeen wat Diodorus 1, 89 verhaalt. „Er zijn er, die zeggen dat een der oude koningen, *Menas* geheeten, eens door zijne eigen honden vervolgd, in het meer Moeris vluchtte, dat hij toen op wonderbaarlijke wijze door een krokodil is opgeheven en aan den anderen oever aan wal gezet. Om nu het dier zijnen dank te bewijzen voor zijne redding, heeft hij in de nabijheid eene stad gebouwd, die hij de krokodillen-stad noemde en bevolen goddelijke eer aan deze dieren te bewijzen en het meer aan deze gewijd, opdat ze daar zouden gevoed worden. Ook liet hij zich daar zijn graf bouwen en daarop een vierkante pyramide plaatsen en het Labyrinth door velen met bewondering aanschouwd, bouwen.

De geschiedenis van Daedalus wordt nog eens door hem vermeld in hoofdstuk 97. „Men zegt dat Daedalus den bouw van het Labyrinth heeft nagebootst, dat tegenwoordig nog bestaat en volgens sommigen door koning Mendes, volgens anderen door Marus gebouwd is vele jaren vóór de regeering van Minos."

Minos en de Minotaurus worden alzoo met Menes, Mendes, Marrus of Marus in verband gebracht, den bouwmeester van het Labyrinth, in de gedaante van een vierkant van een stadium op iedere zijde, met een pyramide, iedere zijde met 12 kolommen, een graf voor de twaalf koningen der Dodekarchie.

Plinius schrijft Lib. V. 9, 11. „Na Heracleopolis volgen Arsinoe en het reeds genoemde Memphis, tusschen welke stad en de nomos Arsinoites, in het Libysche, torens liggen, die men pyramiden noemt, het Labyrinth, dat bij het meer Moeris, zonder hulp van hout, is opgericht, en de stad Crialon." XXXVI. 12, 16. „Er is éen pyramide in den nomos Arsinoites, twee in de Memphites, niet ver van het Labyrinth, waarover wij ook zullen spreken, even zoovele waar het meer Moeris is, dat is de groote gracht. XXXVI. 13, 19. „Laten wij ook spreken over het Labyrinth, wel het meest bewonderenswaardige werk van

het menschelijk vernuft, volstrekt niet een fabel, zooals men meenen kan. Het staat er nog in den *Heracleopolitischen* Nomos, gebouwd, zooals men zegt, voor 3600 jaren door koning *Petesuchus* of *Tithoes*, hoewel Herodotus zegt, dat het geheele werk van de (twaalf) koningen afkomstig is en van den laatsten Psammetichus. De reden waarom het gemaakt is wordt op verschillende wijzen uitgelegd. Demoteles zegt dat het een paleis was van Moterides, Lyceas het graf van *Moeris;* velen meenen, dat het een heiligdom voor de zon was en dat wordt het meest geloofd. Dat Daedalus hieraan een voorbeeld heeft ontleend voor zijn Labyrinth op Creta, is niet twijfelachtig; maar hij heeft slechts het honderdste gedeelte daarvan nagevolgd, dat stuk dat de kromme gangen, de wendingen en niet ontwarbare keeringen bevat. Niet, zooals wij op de vloer, zien of op die kronkelpaden, waarover de kinderen pleizier hebben te loopen, zoo dat men in kleine ruimte verscheidene mijlen kan doorloopen, maar het is een gebouw, dat een menigte deuren heeft om degenen, die binnenkomen, te misleiden en hen, wanneer zij terugkeeren, eveneens op het dwaalspoor te brengen.... Het egyptische Labyrinth heeft een ingang van Parisch marmer, de kolommen en de rest van het gebouw zijn uit syeniet, uit zulke geweldige stukken samengesteld, dat de eeuwen ze niet kunnen vernietigen, zelfs niet geholpen door de Heracleopoliten, die dit werk, dat hun onaangenaam was, geteisterd hebben. Het is niet mogelijk den staat van het werk in zijn afzonderlijke deelen te beschrijven, daar het in streken verdeeld is en in praefecturen, welke zij nomen noemen, welker XVI namen aan evenveel uitgestrekte verblijven gegeven zijn. Daarenboven bevat het tempels voor al de goden van Egypte, en houdt Nemeses in 15 kleine kapellen besloten en verscheidene pyramiden van 40 vademen; de zijden zijn bij de fundamenten zes vademen breed. Reeds vermoeid door het gaan komt men aan die onontwarbare wegen. Voor zich heeft men verheven terrassen; men daalt naar gaanderijen af met 90 trappen; daarbinnen zijn een zuil van Porphyrsteen, afbeeldingen der goden, standbeelden der koningen, voorstellingen van monsterdieren. Van sommige dezer huizen is de ligging zoodanig, dat, als men de deur open doet, van binnen een verschrikkelijk gedonder ontstaat. Voor het grootste deel loopt men door het donker. Andere massa's van gebouwen, die buiten den muur van het labyrinth liggen, heeten *Ptera* (zijvleugels). Verderop zijn andere onderaardsche huizen, met in den grond gegraven gangen. *Chaeremon*, een Eunuch van koning Nectabis [1]) 500 jaren vóor Alexander den Groote, is de

---

[1]) *Nectanebo* (?).

eenige, die het Labyrinth heeft hersteld, en dan nog maar zeer weinig. Men verhaalt ook, dat hij dat werk gesterkt heeft met balken van doornen in de olie gekookt, terwijl de vierkante steenen gewelven verrezen.

Later XXXVII. 5, 19 vermeldt Plinius dat *Apion*, bijgenaamd *Plistonices*, eenigen tijd te voren geschreven heeft, dat nu nog in het Labyrinth van Egypte, een colossus van Serapis [1]) staat, vervaardigd uit smaragd en negen el hoog.

Plinius beweert dus dat het Labyrinth door een der eerste egyptische vorsten gebouwd is; hij critiseert zelfs Herodotus op dat punt en noemt *Petesuchus* of *Tithoes* als bouwmeester; hij verhaalt echter dat sommigen het noemen het paleis van Moterides, anderen het graf van Moeris, wederom anderen een tempel der zon. Daedalus ontleende hieraan zijn plan voor het Labyrinth van Creta. Het egyptische was gebouwd van parisch marmer en syeniet, de 16 praefecturen of nomen van Egypte hadden hier een verblijf, al de goden van Egypte een tempel, binnenin waren kolommen van Porphyr; er zijn pyramiden van 40 ulnae en men klimt met 90 trappen boven op het gebouw.

Even als Herodotus zoo zegt ook *Mela*, dat het Labyrinth een werk van Psammetichus is; men telt daar drie duizend huizen en 12 paleizen door een zelfden muur omsloten; het gebouw is gemaakt van en bedekt met marmer, het heeft slechts eenen toegang, maar bovendien ontelbare wegen, waardoor men heen en weer loopt, duizende wendingen maken kan en altijd weer op een zelfde plaats uitkoment. Lib. 1, Cap. 9.

Eindelijk nog Manethon, die zekeren *Laχares* noemt, welke zich het Labyrinth, als graf bouwde, een plaats door *Eusebius* in het *chronicon* van *Syncellus* overgenomen, waarin *Laχares* voorkomt als *Labaris*.

Vatten wij samen wat de oude schrijvers ons vermelden, dan leeren wij, dat er naast het kanaal, dat de Nyl met het meer Moeris verbindt, een gebouw was gesticht, het Labyrinth, dat gebouw was vierkant, een stadium lang en breed; aan het eene einde stond een vierkante pyramide van 40 *orgyen* of 40 *ulnae*. Deze was het graf van een koning, volgens sommigen waren er ook de graven van andere koningen en ook van krokodillen; het was een tempel voor

---

[1]) Dit beeld is wellicht met den *minotaurus* verwisseld. Serapis toch werd afgebeeld als een stier Apis, of als een man met stierenkop dragende de maanschijf, *Apis*, *Osiris-Apis*, of *Serapis*; ik spreek niet over de latere afbeeldingen. — De stier *Ur-mer* of *Mer ur*, de Witte, van Heliopolis, heette bij de Grieken *Mnevis*. — Misschien was zijn beeld, even als dat van Apis in het Labyrinth opgenomen. Zoo zou *Minotaurus* uit *Meneuis-taurus* kunnen ontstaan zijn; ik acht het ten minste verkeerd den naam van *Minos*, een *man* en nog wel een *tauros* met een der vormen van Hathor in verband te brengen. Verg. Proceedings, Society of biblical Archaeology. 1883, p. 172.

de zon en alle goden van Egypte, een vergaderplaats der nomarchen, volgens den een uit 27, volgens den anderen uit 12, volgens een derde uit 16 verblijven bestaande, van een verdieping boven den grond en een beneden; daartusschen liepen allerlei gangen en kronkelwegen. De bouwmeester heette *Menas*, *Mendes* of *Imandes*, *Marus*, *Marrus* of *Moeris*, *Moterides*, *Petesuchus* of *Tithoës*, de dodecarchen of *Psammetichus*. Het heeft allen schijn, dat ik hier de uiteenloopende meeningen bijeenvoegde, toch zijn het inderdaad berichten, die elkander aanvullen. Allen komen hierin overeen, dat het gebouw een plat dak had en uit afzonderlijke verblijven bestond; het aantal is echter bij allen verschillend. *Herodotus* zegt, dat er zes hoven op de tegenoverstaande zijden, Noord en Zuid, stonden. Allen beweren dat er plaats was voor alle nomen, het aantal vertrekken verschilt echter; even zoo zijn het allen eens, dat er tempels voor alle in de nomen vereerde hoofdgoden waren. — Plinius zegt dat de meesten geloofden, dat het een tempel was voor de zon. — Dit alles kennende, is het dan zoo verwonderlijk, dat Brugsch in de door ons behandelde Papyrus een afbeelding zag van het Labyrinth? Een gebouwenreeks van 42 tempels, waarin de hoofdgoden van Egypte vereerd werden, ieder afzonderlijk in verband met de voornaamste nomen van Egypte, gelegen in de buurt van *Krokodilopolis*, in het *Taše*, *Fayoum*.

Inderdaad meent men daar ook het Labyrinth gevonden te hebben. In het VI[de] deel van de „*Antiquités* „van de" *Description de l'Egypte*" vindt men een studie over den Nomos Arsinoites van E. Jomard; hij beschrijft de plaats van het Labyrinth, p. 480.

Oudejaarsdag van 1800, beklommen twee fransche ingenieurs Caristie en Martin de pyramide van Haouârah; toen zij bovenop waren zagen zij aan hun voet het gansche plateau met ruïnen liggen bij den eersten aanblik in den vorm van een paralellogram; aan de beide lange zijde en het noorden zijn overblijfselen van een ringmuur aanwezig, naar de zuidkant bij de pyramide is het open, in de buurt van de pyramide staan nog twee torentjes op den ringmuur, zes meters in het vierkant, twee meters boven den grond. Malus heeft opgravingen laten doen en bevonden, dat er kamers in de rotsen waren uitgehouwen, maar de meeste kamers onder den grond met zand en puin gevuld.

De pyramide is van tichelsteen met stroo gemengd gebouwd en met kalk verbonden, 110 meters in het vierkant; Malus is in de pyramide doorgedrongen en wel door een kanaal, dat waarschijnlijk in de rots uitgegraven was; middenin, op den bodem, vond hij een bron met zeer zout water en een uitholling in de gedaante van een sarcophaag. Uit de beschrijving van het terrein leert men, dat zij overblijfselen vonden van een gebouw, door zuilen omgeven

van syeniet. De pyramide met dit gebouw ligt op één plateau, en daarvoor op een lager liggend plateau een tempel binnen een ringmuur, zoodat men gelijkvloers door dezen tempel ging in de onderaardsche gebouwen en onder in de pyramide. — De lengte is 300 meters, de breedte 150, de beide terrassen verschillen 16 meters in hoogte. Iomard besloot uit die opgaven, in verband met de Grieksche schrijvers, dat hier het Labyrinth was gelegen.

Lepsius heeft 25 Juni 1843 dit Labyrinth nauwkeurig opgenomen en beschreven. Twee platen van de *Denkmaehler*, geven een platte grond, verder nog andere gezichten op het Labyrinth en het Fayoum. Hij zegt, een groote menigte kamers is nog overig; in het midden ligt het groote plein, waar eenmaal de hoven stonden. Het plein is overdekt met de overblijfselen van groote granietkolommen uit een stuk steen vervaardigd en van andere zuilen van witte, harde kalksteen, schitterende als marmer. Bij een oppervlakkige beschouwing ziet men een aantal van samengestelde ruimten in waren Labyrinthvorm. Zij vertoonen zich onder en boven den grond en gemakkelijk kan men de hoofdgebouwen onderscheiden, meer dan een stadium in omvang. Wij vonden honderden kamers, naast en boven elkaar, zeer kleine naast zeer groote, ondersteund door kleine kolommen en met nissen in de muren; aan elkander verbonden, met corridoren zonder eenige regelmatigheid in uit- of ingangen, zoodat de beschrijvingen van Herodotus en Strabo hierdoor geheel gerechtvaardigd zijn; doch tegelijkertijd is de meening weersproken, dat er op kamers gelijkende wendingen en in slangenvormen in plaats van vierkante kamers zouden zijn. Drie ontzaggelijke massa's gebouwen, 300 voet breed omsluiten een vierkante plaats, 600 voet lang en 500 voet breed.

De vierde en smalle zijde is gesloten door de pyramide, 300 voet in het vierkant. Een kanaal van jonge dagteekening loopt dwars door het best bewaarde gedeelte van het Labyrinth. Lepsius veronderstelt verder dat het middelplein door een muur in twee helften verdeeld was en dat aan weerszijden van dezen muur de hoven ten getale van 12 lagen en tegenover deze de kamers zooeven beschreven. Wie was de bouwmeester? Lepsius zegt dat de fragmenten van de machtige kolommen en architraven den naam dragen van den zesden koning van de 12e dynastie *Amunemha den derden*. In de pyramide waarin hij niet verder dan in een kamer bij den ingang heeft kunnen doordringen vond hij dikwerf denzelfden naam, alzoo zijn het graf en het gebouw door dezen gesticht.

Wij vermeldden reeds de plaats waaruit bleek, dat voor het paleis van dezen vorst de bouwstoffen uit de steengroeven van Rohannu, Hamamat, werden aangevoerd. Lepsius meent dat het echter volstrekt niet onwaarschijnlijk is dat

de dodekarchen, 200 jaren voor *Herodotus* rondom het middengebouw het Labyrinth hebben gesticht; in geen enkele kamer van de bijgebouwen vond hij een opschrift, doch latere opgravingen zouden kunnen bewijzen dat deze geheele omgeving van de 26[ste] dynastie afkomstig was. Zoo meende hij dan dat *Menes* of *Mendes*, *Marus*, *Marrus* of *Moeris*, *Amunemha de derde* geweest is.

Slaan wij de afbeelding der gedenkteekens van het Fayoum op, dan zien wij daar bij voorkeur den bijnaam van *Amunemha*, *Ma-n-ra* vermeld. Deze naam *Manra*, zou in dien van *Mendes* of *Marrus* der grieksche schrijvers verbasterd zijn. *Pete-suchus* is een bijnaam ontleend aan de vereering van dezen vorst voor den krokodil, *Sebak*, in het grieksch *σοῦχος*, *Pete-suchus de van Suχus gegevene*, zooals *Petamun*, *de gave van Ammon*, *Dio-* of *Theodorus*, *de gave van Zeus* of *van god*. Naast *Ma-n-ra* komt onder deze monumenten ook den naam voor van *Sebek-nofru*, in het grieksch *Skemiophris*, de vorstin waarmede de 12[e] dynastie eindigde; de naam beteekent, de zeer schoone *Sebak*. (Vergelijk Lepsius, chronologie 262, Lauth.Aeg. vorzeit, p. 198, 11). Een der varianten van den naam *Mares* was ook *Ameres*. Lepsius meent dat de *A* eenvoudig moet weggelaten worden. Een andere is *Labares*, *Lampares* of *Lagares*, deze naam is waarschijnlijk uit dien van *Labyrinthus* afgeleid; ik acht ten minste de samenstelling van dezen bijnaam met dien van Nt'er-ra Lauth Ra-nt'er) voor onwaarschijnlijk (Lauth Manetho, p. 230). Voor zoover wij weten was dan het Labyrinth met de pyramide, gebouwd door *Amunemha III*, *Manra* of *Amenemes-Mares*.

Welken naam droeg oudtijds dit gebouw? Volgens het opschrift uit *Hamamat*, *Anχ — Amunemha*. In den ouden tijd komen er verscheidene plaatsen voor met den naam *Anχ*. Het schijnen de residentiën der vorsten geweest te zijn. Zoo heeft men de *Xufu-anχu*, de *Anχ van Cheops*, *Raschaf-anχ* de *Anχ* van *Xephren*, *Asseskaf-anχ* de *Anχ van Asseskaf* en ook een *pa-anχ*. Dit *Pa-anχ*, de woning des levens, lag bij het meer *Moeris*, volgens Brugsch, en werd ook kortweg *Anχ* genoemd; *Sebak-Ra* was heer of meester van *Pa-anχ*. Brugsch brengt dezen naam in verband met *Bakχis*, volgens Ptolemaeus in de buurt van het meer Moeris. De *Anχ van Amunemha III* schijnt de naam van het gebouw geweest te zijn.

De naam van Labyrinth komt evenmin in onzen tekst voor als die van *Anχ-Amunemha*. Uit den titel kan men niets besluiten, het zijn de tempels voor de goden van Opper- en Neder-Egypte, maar het slot van het opschrift, waarin waarschijnlijk de naam der plaats zou genoemd zijn, is verdwenen. Mariette bracht den naam in verband met het kanaal waaraan den tempelbouw ligt. Het kanaal heet *hun*, de mond van het kanaal *ro-*, *ra-* of *lahun*. De stad

El-lahun aan den mond van het kanaal heeft dezen naam bewaard. Het Labyrinth meende hij was de *erpa* of *rapi*, de tempel van den mond van het kanaal, en uit *rapi-ra-hunt* of *Lapi-ra-hunt*, zou *Labyrinth* zijn ontstaan. Wij weten geen betere verklaring te geven, al komt de naam ook in de teksten niet voor. Brugsch en Lauth stemden met de verklaring in, en zeker is ze niet onwaarschijnlijk, daar men ook bij het Labyrinth even goed van een kanaalmond als bij *Ellahun* spreken kan; evenals bij *Ellahun* stond ook hier een afsluiting in het kanaal.

De Papyrus Hood-Eisenlohr bevat dus een afbeelding van het Labyrinth, volgens sommigen door Amunemha III gebouwd en nog aanwezig in de ruïnen bij *Howarah.*

De Papyrus van het Fayoum, betitelde Brugsch het handschrift, dat wij nu zullen behandelen. Hij gaf het dien titel omdat hij sommige plaatsen in het Fayoum liggende er in terug vond. Zooals ik reeds gezegd heb is ook dit in drie strooken verdeeld. De middelste strook stelt op Egyptische wijze een of twee kanalen voor, aan weerszijden door tempels of gebouwen omgeven. Het water wordt aangeduid door de visschen, de slijkerige oever door watervogels, de begaanbare bodem langs den oever door boomen en allerlei andere gewassen, de achtergrond door godenbeelden met begeleidenden tekst voorstellende de tempelgebouwen.

Het is volgens de gewone manier van de Egyptische kunstenaars. Zeer talrijk zijn de voorbeelden van deze wijze van perspectief teekenen, men teekende alles boven elkander. Hetgeen vooraan komt, staat beneden afgebeeld, het verschiet bovenaan.

Zoo stelt de Papyrus voor een afbeelding van een eiland of stuk grond tusschen twee kanalen waarlangs de gebouwen zijn opgericht. Het handschrift is in twee groote afdeelingen, de eerste is weder in onderdeelen afgedeeld, die alle genommerd zijn evenals in de tweede afdeeling. De nommers bovenaan zijn voor een deel bewaard gebleven van 10 tot 13, van de onderste voorstellingen is alleen het cijfer 23 over, telt men terug dan is het 1ste stuk N°. 7 en van beneden N°. 15, zoodat men van den Papyrus N°. I—VI en XIV mist. Wij zullen zien dat het verloren stuk niet groot geweest kan zijn.

Beginnen wij met den titel PL. I. II. a. „Het kanaal van *Merur*, dien grooten waterkom der goden, om Sebak-Šetet dagelijksch in bloei te doen toenemen, Ra zelf is op dat kanaal, den weg van den landbouwer, om de overstrooming

te doen vloeien [1]), voor het vee, de woningen, de zaden, de planten en boomen."

Onderaan wordt weder een titel gegeven, het is geen voortzetting van den voorgaanden, daar de boomen 19 in getal vermoedelijk de gansche bovenste lijn hebben aangevuld. Den eersten titel kennen wij dan in zijn geheel. Het kanaal naar het groote meer Moeris is afgebeeld en dit dient om *Sebak* den heer van *Krokodilopolis* te bevoordeelen. Dagelijks komt Ra zelf op zijn kanaal, dien weg, dien de overstrooming neemt om het land vruchtbaar te maken.

De andere regel begint met een afgebroken woord PL. I. II. b. Dat is *Horus* Heer van *Edfu*, de gerechtigheid op het hoofd van *Mehur*, die boven en beneden Egypte doortrekt met haar schatten, zij geeft die aan haar kinderen, zij de moeder van alle goden, levende iederen dag, zij geeft den adem aan haar zoon Horus, die op haar kruin zetelt, zij wekt leven boven haar kruin; door haar is het leven der goden en menschen in vrede, wanneer zij den stroom afvaart in het Oosten, op het kanaal naar uwen zetel, om de schatten te brengen uit het Oosten, die uitgaan van de rivier van haren zoon, om te overstroomen beiden de beenen van dien Osiris, daardoor blijft deze bestaan en zijn lichaam vaart wel in eeuwigheid.

Er kan vermoedelijk weinig aan dezen tekst ontbreken. De weldadige breede stroom, het groote water, wordt symbolisch voorgesteld door de koe *Mehur*, die tusschen hare hoornen, de verjongde natuur, de pas geboren zon draagt, Horus. Zoo komt de verjongde natuurkracht door Egypte, en alles ontvangt leven. Het been van het kind is hier een riviertak, een deel der overstrooming, die over de andere riviertakken of twee zijkanalen (de beenen van Osiris) zich uitstrekt; daardoor ontvangt Osiris een blijvend bestaan, hier de vrucht dragende aarde.

VII. Het eerste tafereel stelt een afgesloten plaats voor, de tekst zegt geheel in denzelfden stijl als van den papyrus van het *Labyrinth*, „Deze plaats is het zand ten Zuiden van het kanaal, dat is de zetel van de vijanden die van *Heracleopolis* uitgegaan zijn tegen zijne majesteit *Ra-harmaχis*. Hij ging uit naar het water achter hen, zijne moeder de koe nam hem op in haar eigen lichaam, zij bracht hem voort, als kanaal om eeuwig te blijven. Op dat kanaal maakt zij de vijanden af."

Zoo is dan het kanaal een openbaring van het leven van den herboren zonnegod, die de vijanden vernietigt. De vijanden zijn het zand dat het kanaal tracht te versperren, of de dorre bodem de woonplaats der vijanden van den weldoenden god.

VIII. „Deze plaats is *Pa-χer* (de valstrik) zoo heet zij, omdat zij is de

---

[1]) r-seχ-nfnf, beide woorden missen de determinativen.

woonplaats van *Amun-ra*, heer van het kanaal, dat is Sebak die de vijanden van *Osiris* doet vallen, *Osiris* leeft door dat kanaal. Brugsch dict. 853.

IX. „Deze plaats *Pa-χnum*, zoo heet zij; dat is de zetel van *Xnum-Ra* heer van *Kebt* (*Elephantine*).

Dat is *S'u* bij zijn vader *Ra* in zijn meer, hij voert de visschen aan van *set-retuü* (*Heracleopolis magna*, van waar het Josefs kanaal, dat het voornaamste toevoerkanaal voor het *Fayoum* is, uitgaat)." Brugsch dict. 583.

PL. II. X. De 10e afdeeling is genommerd. „Deze plaats is *Nuter-ha-t-nti-Sokar* (tempel van Sokar) in *Rohun*, dat is het kanaal van *Osiris* als hij gaat naar de zee, om *Osiris* in zijn meer te aanschouwen. De plaats ligt ten Zuiden van het kanaal. Nadat *Osiris* gerust heeft in *Heracleopolis*, en in *Hesor* (*Hermopolis magna*) desgelijks." Dat wil zeggen voordat *Osiris*, de gezwollen Nijl de zee, het meer bezoekt, brengt hij eerst een bezoek aan het *Fayoum*, nadat hij in *Heracleopolis* en *Hermopolis* is opgehouden en rust heeft genomen. De tempel van *Sokar* zou te *Rohun* hebben gestaan ten Zuiden aan het kanaal.

XI. „Deze plaats is *Pa-ro-hes* (de woning van den god met den verschrikkelijken mond) *Pa-sebak*. Het is de woning van *Sebak*, die de slachting aanricht; zij wordt ook geheeten het meer *Berkt*. Ra rust van zijn vijanden in die plaats."

Berket of Birket is dus de naam van de plaats, bij een kanaal of aan een meer gelegen, met een tempel van *Sebak*. Brugsch dict. p. 198.

XII. Stelt een krokodil voor, waarbij in groot hieroglyphen schrift staat geschreven, en daarboven in klankteekens herhaald, *Tašma-pehti* of *m-ta-pehti*. Brugsch vertaalt het eerste teeken door *ta-še*, *land van het meer*. Naar mijne meening zou met het eerste teeken ook het Westen kunnen bedoeld zijn, en *taš* de grensstad kunnen beduiden. *m-ta-pehti* zou kunnen beteekenen met de *krachtige hand* als bijnaam voor *Sebak*.

XIII. „Deze plaats is *ha-set* (het huis van de vlam) is haar naam, dat is het huis waar de fakkel wordt ontstoken, om als geleide te dienen op den weg aan *Osiris*, als hij op zijn meer vaart, aangestoken door hen, die hem vergezellen".

Hiermede is de beneden of zuidzijde van het kanaal, dat naar het meer Moeris voert, behandeld. Hierop volgt de boven of noordzijde.

XIV. Ontbreekt.

XV. „Deze plaats zijn de zanden ten noorden van het kanaal; dat is de zetel van Osiris als hij niet door Set is omgebracht, toen hij in *Heracleopolis* was. *Taše*, land der overstrooming, wordt het geheeten en *ma-menmen* (uitzicht op de bergen), is de naam van den nomos. Set is afgemaakt aldaar op den berg ten zuiden van het kanaal, zich wendende naar de hoofdstad van den nomos

Oxyrynchites, (*den* 19[en] *Boven-Egyptischen nomos.*) De plaats leeft van het water van het kanaal, de godheid baadt zich in zijn stroomen."

Deze geschiedenis wordt in de Horus-legende van Edfu nog eenmaal, doch uitvoeriger vermeld. — Brugsch D. G. 257 en 275.

XVI. „Deze plaats *T'ett'et* (vernieling) is haar naam; zij is gelegen ten westen van *Mn-mnt.* Het is de kampplaats van *Horus* met *Set* om de bezittingen van zijn vader *Osiris*. Ra vernietigt zijn vijanden op die plaats, den 23[en] dag van de eerste maand der overstrooming." — Volgens Brugsch was dat de dag, waarop de sluis van het kanaal te *Heracleopolis* werd geopend. Brugsch dict. G. 258. Het water van den Nijl kon dus vloeien in het *Fayoum*. *Horus* en *Osiris* en *Ra*, de vruchtbaarheid, overwinnen *Set*, de dorre woestijn zanden.

XVII. „Deze plaats heet *Pa-še-n-anb-ht* (het meer van den witten muur), zij bewaart de schatten van *Tanen*, den vader der goden, nadat het teellid van Elephantine is aangekomen." — Zooals men weet sneed *Set* den phallus van *Osiris* af en wierp dien in den *Nijl*. Een sprekend symbool van de voortbrengende kracht der rivier; Plutarchus vermeldt het de Is. et Os. 30,7. 91.10. *Tanen* een der vormen van *Ptah*, als *Ptah-to-tanen* te *Memphis* vereerd, komt hier eveneens voor met een tempel in het *Fayoum*.

XVIII. Deze plaats *Ta-abmu*, (land van het gedenkteeken, het graf) is haar naam, dat is het heiligdom van *Herschafi*, heer van *Heracleopolis*. De heer van *Heb* is daar, bij zijn *Ašt-boom*." — De vogel *heb* is de Ibis, de *Neb-hebu* beteekent de vorst der ibissen, doch de afgebeelde vogel gelijkt niet den Ibis. Het is wel een steltlooper, maar met zeer korten bek. De *ašt-boom* is ook nog niet juist bepaald. De *phenix*, een soort van phantasievogel is hier bedoeld. Oorspronkelijk was de phenix geen phantasiedier en werd afgebeeld als een reiger. De naam van *phenix* is dan ook afgeleid van het egyptische woord *Bennu*, den reiger, *ardea garzetta*. Deze reiger nu kondigde het overstroomingstijdperk aan en werd daarom in tempels vereerd, zittende op een vierhoekige pyramide, de *benben* geheeten. Deze vereering hing met allerlei voorstellingen samen. Zoo was de Phenix de morgen- en avondster aan den hemel en met den heliakischen opgang begon de phenix-periode. Zoo kan zij heeten de vogel, meester der feesten, inzonderheid van het feest, dat eens in de dertig jaren gevierd werd, de *heb-set*, Zeitschr. 1869, p. 81. Ik geloof daarom, dat hier bedoeld is de *Phenix* als heer der feesten, bij zijn gedenkteeken, dat de vorm had van een pyramide of grafteeken of twee naast elkander geplaatste pyramiden. De *bennu* bij den *Ašt-boom* komt nog eenmaal voor op een boom gezeten bij de kist van Osiris. Brugsch dict. p. 191. Plutarchus de Is. et Os. C. 20. De *Ašt-boom* behoort evenzeer aan Osiris, als de vogel *Bennu*. Andere voorstellingen bevestigen dit. Zoo in *Philae*

waar Osiris voorgesteld wordt in de gedaante van den *Ašt-boom*, Brugsch dict. 1, p. 107, besproeid door twee priesters. Onder uit den boom komt een Uraeusslang met hathor-tooisel; het is de symbolische voorstelling van de herlevende natuur. — Elders is het de boom die groeit uit de kist van Osiris, even als in de geschiedenis bij Plutarchus, waar de kist van Osiris in *Byblos* aankomt en tot een *Erica* opgroeit.

XIX. „Deze plaats *Ut'a-tep-u* of *-hau* is haar naam, dat is de plaats van het aanbrengen der schatten van *Sebak-S'etet*, aan zijn moeder Isis, meesteres van den nomos *S'ait*, Aphroditopolis parva." — In *Ut'a-tepu* of *-hau* kwam dus het nijlwater bij den tempel van Isis. — De godin als meesteres van *Tep-ahe*, *Aphroditopolis parva*, is afgebeeld in de gedaante van een liggende koe, getooid als *Hathor*.

XX. Deze plaats *Bu-n-ra-t'at* (plaats van de vaart van Ra) is (haar naam); dat is de plaats van de vaart van Herschafi, den heer van Mendes, als hij zich vereenigt met de goden in *Ta-še*, bij de schatten van *Osiris* tot in eeuwigheid." Brugsch dict. p. 409. De godheid heet *Ba-Herschafi*, Ram heer van Mendes.

XXI. „Deze plaats *Pa-nuter-Sopt-Ankt* (*Sothis* en *Anuke's* tempel) is haar naam. Zij stort het water van Elephantine over om *Taše* te overstroomen en *Heracleopolis*. Zij verspreidt het over de aarde." — Van de katarakte van Elephantine komt dus de overstrooming onder bescherming van *Anuke* en *Sothis*, het Fayoum binnen, voorbij *Heracleopolis* en op de plaats waar zij vertoeft *Pa-Ankt* of *Pa-Sopt*. Beide godinnen zijn afgebeeld, de een met *Osiris* kapsel, als *Sothis*, de andere met het kapsel van *Anuke*, den viervoudigen veder.

XXII. „Deze plaats *Merur* is haar naam, dat is de zetel van *Harmachis* in *Pa-t'efau* (het huis des overvloeds) op de aarde, nadat hij het kanaal heeft verlaten en in het meer is aangekomen." — Bij het meer was dus een verblijf van Ra-harma$\chi$is.

XXIII. „Deze plaats *Pera* is haar naam, zij wordt in *Taše* geheeten het heiligdom van *Sebak-S'etet*. *Horus*, heer van het heiligdom, dat is Horus, die zijn lichaam heeft gevoed, daar zijn moeder Isis hem gezoogd heeft." Brugsch dict. p. 220.

Hiermede is deze afdeeling behandeld. Dan volgt een nieuwe, die afzonderlijk is genommerd. Het is de voorstelling van de hemelgodin, het hemelsche vruchtbaarmakende water, *Mehurt;* zij staat met opgeheven armen om de zonneschuit op te nemen, in zes reien hieroglyphen oorspronkelijk gemerkt, 1, 2, 3, wordt van haar gezegd: „Dat is *Mehur-t*, wier beide armen het achttal goden hebben gemaakt, 4 mannelijke en 4 vrouwelijke in de lengte, in de breedte en in de hoogte van de groote stichting, die zich in het groote meer van Taše

bevindt; hare armen leent zij om de besproeiing van het land te bewerken, die besproeiing gaat in het zuiden en het noorden, het land van den dubbelen veder, het land van de twee bronwellen, zij is de eerste verzorgster."

N°. 4 bevat een beschrijving van *Osiris*, die met Sebak en Horus hier vereenzelvigd wordt.

„Onthulling omtrent *Urt-ab*" (wiens hart rust, stilstaat, bijnaam van Osiris als mumie). „De heer (*Osiris*) bewerkt dat zijn hart blijft en dat de aarde blijft bestaan, voor zijn weldaden; hij maakt dat de beide deelen van Egypte wel voltooid zijn. Hij maakt de bestuurders dezer deelen en bevestigt de bestuurders."

N°. 5. *Sebak van šetet*, dat is *Horus* van de *Behu*, op het eiland *Nenrotef*." Dit eiland was het graf van Osiris en was gelegen in den nomos Busiris. — Brugsch dict. p. 979.

„Osiris vervoert de zanden naar de zee." — Door de vruchtbaarmakende kracht van het water wordt het zand naar het meer weggevoerd.

N°. 6. „Dit zijn de acht goden in de stad van de hemelgodin, in het groote water. Dit is Ra, die in zijn eigen lichaam zetelt, de aloude, zijn gewrichten zijn van zilver, zijn ledematen van goud, zijn haar van lapis-lazuli, zijn oogen van veldspath, hij draagt een schoone zonneschijf van koper, hij is ter bescherming van menschen en goden, in *Heracleopolis magna* [1]); zijne ledematen zijn verjongd gedurende den tijd van 12 maanden. Onder velerlei en groote verzwakking gaan zij uit tot aan de poel der twee vlammen", (in *Hermopolis* de hoofdstad van den 15en boven-egyptischen nomos, waar de acht goden vereerd werden, de plaats waar het Jozefs-kanaal zich afscheidt van den Nijl en naar het Fayoum vloeit), daar staan zij, zij strijden en blijven allen staan; zoo komt hij tot de plaats *Ha*, de standplaats (de Nijlmeter) in *Heracleopolis magna*, in de vierde zomermaand, den drie en twintigsten dag, den 15en *Mesore*. Hij gaat voor hen uit, naar het groote meer in *Taše*, op den drie en twintigsten *Thoth*." — Deze tekst behoeft geen verklaring, hierboven is hetzelfde vermeld onder *T'ett'et*.

N°. 7. „Zie hier het lied der *Sesennu*" zijn stuurriem was de stuurriem zijner vaderen en van zijn moeders. De koe nam hem op den rug, dat is zijn moeder, sedert de eerste maal, dat zij zich tegen zijne belagers verzette, toen kreeg zij den naam van voedster. Zij heeft hem doen leven van haar melk.

De waterkom ontstaat.

---

[1]) Een dergelijke zonneschuit van zilver en goud gemaakt, bevindt zich in Boulac.

Ra ontstaat.
Mehurt ontstaat.
De voedster ontstaat.
De groote waterkom ontstaat, de zee. Ra leeft tegenover de vijanden.
Hij spuwt op hen.
Hij blijft op *zijn* zetel in eeuwigheid."

De *Sesennu* of acht goden der elementen, water, aarde, vuur en lucht hebben het onderwerp uitgemaakt van een afzonderlijke studie van Lepsius. Daarin is aangetoond, dat zij vier paren vormen, met den oppersten god Thuti, een negental of godenkring. Zij worden hier voorgesteld als te leven in den grooten waterkom, doch zijn in gezelschap van Ra, zij bezingen Ra, en het ontstaan van alle dingen uit het weldadige vruchtbaarmakende water.

N°. 8. „Dat is de zetel der acht goden, daar leeft *Ra* in ruste, *Osiris* in zijn lijkkist. De westerlingen zijn daar."

Wij zijn dus overgeplaatst op een meer in het verre westen, waar Ra onder gaat, Osiris begraven ligt en de geesten der afgestorvenen verblijven. Onder dit opschrift is de woning of zetel der *Sesennu* of *Aχmunu* afgebeeld, het is een langwerpig vierkant, waaraan een gedeelte ontbreekt, doch dat gemakkelijk is aan te vullen; de zonneschuit vaart op een meer ten zuiden en ten noorden. Hij zit op een troon en heeft de gedaante van *Sebak-Ra*, voor hem staan de godin van het noorden en de godin van het zuiden, in de vier hoeken twee goden, een mannelijke met kikvorschenhoofd, een vrouwelijke met slangenhoofd; daar tusschen een mannelijk beeld ten halven lijve, in een langwerpig vierkant.

Het eerste godenpaar is gemerkt:

N°. 9, 10. „Het is *noun* en *nount*", het hemelsche water. Het tweede paar:

N°. 11 en 12 *amn* en *amnt*, de aarde.

N°. 13, boven den persoon ten halven lijve in het vierkant (de opkomende zon) leest men „Dat is Ra, die opkomt al zwemmende."

N°. 14, naam van het noordelijk schip *user pehti* „rijk aan moed."

N°. 15, bij de godin ten zuiden „De godin *Mer* van het zuiden."

N°. 16, bij *Sebak* „*Sebak* die op zijn vijver vaart (ten noorden)."

N°. 17, bij den ramskop in de schuit ten noorden „Deze god rust uit."

N°. 18 ontbreekt.

N°. 19 bij de godin van het noorden „Mer, godin van het noorden."

Het ontbrekende deel zal nog de twee andere elementen godenparen hebben vertoond, *heh* het vuur, *nf* de lucht, en een stuk van de zonneschuit. Hiermede eindigt de 24e nomos van de *Taše*.

*

De tekst bevat dus een beschrijving van het kanaal, dat naar Moeris voert en de plaatsen ten Zuiden en ten Noorden.

Eerst ten Zuiden:

1. De *Šai-res-nt-hun, de zanden ten Zuiden van het kanaal.*
2. *Pa-χer*, van *Amun-ra.*
3. *Pa-χnum*, van Amun-ra.
4. *Nuter hat nt Sokar-m-rohun*, van Sokar.
5. *Parohes*, van *Sebak* en het kanaal of meer van *Berket.*
6. *Taš-ma-pehti*, met Sebak.
7. *Haset*, of *Hasešet.*

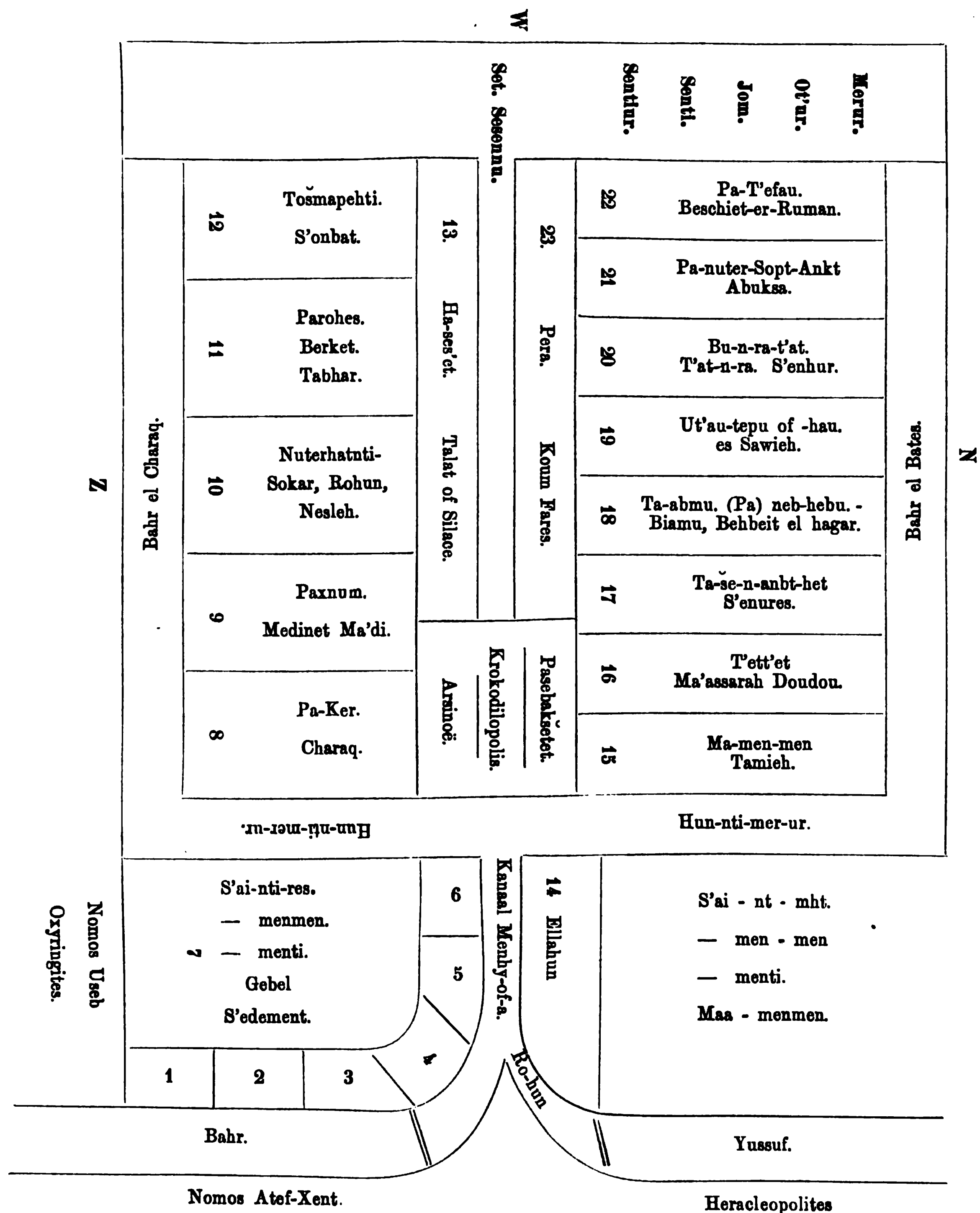
   Ten Noorden zijn het:
8. *Šai-meh-t-nti hun, de zanden ten Noorden van het kanaal.*

   De nomos *mn-mnt* of *menti* van Set.
9. *T'at'a* of *t'et'tet* ten westen van *Menmen.*
10. *Pa-še-n-anb-het*, van *Tanen.*
11. *Ta-abmu*, van *Harsaphes* en *Neb-hib-u* van de Phenix.
12. *Ut'a-tepu* of *-hau*, van *Hathor* van *Aphroditopolis magna.*
13. *Bu-n-ra-t'at* van *Mendes.*
14. *Pa-sopt* en *Ank* met tempels van *Sothis* en *Anuke.*
15. *Mer-ur*, *Pat'efau*, met *Harmaχis.*
16. *Pera*, met Sebak van *Krokodilopolis.*
17. *Set-Aχmunu* van de acht goden.

Van de 24 afdeelingen zijn er dus 17 overig, worden 7 gemist, 1—6 en 14, zes aan de zuidzijde en een aan de noordzijde.

Op de afbeelding hebben de zes aan de zuidzijde dus evenveel plaats ingenomen, als de eene ontbrekende aan de noordzijde. Met het laatste tafereel vormen deze het 24tal nomen of afdeelingen van *Taše.* De zes eerste zijn vermoedelijk de zes kleine, die in de Labyrinth-papyrus met deze tegelijk zijn genoemd. Zal men nu deze namen in verband brengen met plaatsen in het Fayoum, dan moeten wij natuurlijk de eene reeks namen ten zuiden, de andere ten noorden van den ingang zoeken, of alle vergelijking blijft willekeurig. Opgravingen op de plaatsen zelf zijn er niet geschied, hieruit kan men niets bewijzen.

De plaatsen zijn hoofdplaatsen van de onderafdeelingen; men zoeke die dus aan de groote kanalen en dijken, die de afdeelingen vormen. Ten noorden en zuiden van een ingang had men zand, dat het kanaal dreigt met verstopping. Het heet de *Šai*, het zand van zuid en noord, bij het noorden wordt gezegd dat zij de afdeeling *mn-mnt* of *menti* vormen. Het zijn dus de *Šai-nt-*

W
Set. Sesennu.
Sentiur.
Senti.
Jom.
Ot'ur.
Merur.
Z
N
O
Bahr el Charaq.
Bahr el Bates.
12
Tosmapehti.
S'onbat.
11
Parohes.
Berket.
Tabhar.
10
Nuterhatnti-
Sokar, Rohun,
Nesleh.
9
Paxnum.
Medinet Ma'di.
8
Pa-Ker.
Charaq.
13.
Ha-ses'et.
Talat of Silace.
Arsinoë.
Krokodilopolis.
Pasebaket.
23.
Pera.
Koum Fares.
22
Pa-T'efau.
Beschiet-er-Ruman.
21
Pa-nuter-Sopt-Ankt
Abuksa.
20
Bu-n-ra-t'at.
T'at-n-ra. S'enhur.
19
Ut'au-tepu of -hau.
es Sawieh.
18
Ta-abmu. (Pa) neb-hebu. -
Biamu, Behbeit el hagar.
17
Ta-se-n-anbt-het
S'enures.
16
T'ett'et
Ma'assarah Doudou.
15
Ma-men-men
Tamieh.
Hun-nti-mer-ur.
Hun-nti-mer-ur.
S'ai-nti-res.
— menmen.
7 — menti.
Gebel
S'edement.
6
5
4
1
2
3
Kanaal Menhy-of-a.
14 Ellahun
Ro-hun
S'ai - nt - mht.
— men - men
— menti.
Maa - menmen.
Nomos Useb
Oxyringites.
Bahr.
Yussuf.
Nomos Atef-Xent.
Heracleopolites

menti of het zand van de bergstreek. Thans heet die bergrug, die het Fayoum van den Nijl scheidt, de *Gebelšediment*. De *nt* is *d* geworden evenals *d* in *Darius*, door de Egyptenaren *nt* (ntarius) geschreven.

Ten noorden van de B'ahr-yussuf, oudtijds het kanaal *Menhy*, volgens de Arabische schrijvers, ligt de afdeeling *Menmen* of *maa-men-ment*, *de bergen*, of *het gezicht op de bergen;* zij had tot hoofdplaats Menment of *menti*. De streek lag tusschen de kanalen *Wardane* en *Tamieh*. Bij *Tamieh* vormen deze kanalen een groot meer, dat veronderstellen doet dat hier de hoofdplaats met den tempel geweest is. Misschien is *Tamieh* een overblijfsel van den ouden naam, even als in den naam *Menhy* van het kanaal de wortel *Men* zou kunnen bewaard zijn.

Ten westen van *Menmen* lag *Tha·tha-t*, *Dada* of *Doudou*. Een groot meer ligt ten westen; het is gevormd door de *Tora el Maassarah*. De plaats heet *Maassarah-Doudou*, volgens de kaart van *Linant*. Hier heeft men dan *T'ett'et* te zoeken.

Het volgende kanaal is dat van *S'ennures*. S'enuris is dan de nieuwe benaming voor *še-n-ht-anb*, de vijver van de witte muur. Een andere spelling is *Sennowris*.

Biamu, met een gedenkteeken, bestaande uit twee tegen elkander overliggende pyramidale steenhoopen, is naar alle waarschijnlijkheid de *Ta-abmu* van onzen tekst. De twee steenhoopen zijn de *Benbens* van de woning van den *phenix*, die, zooals wij zagen, hier zijn tempel had. In *Behbet* of *Behebit el Hagar*, kan voor den vogel nog een heiligdom zijn geweest onder zijn naam van *Nebhebu*. Een oude dijk loopt langs het kanaal, dat dezen nomos afscheidt, *Zawieh* of *Tandad*.

Ut'a-tepu of *-hau* zou kunnen overgebleven zijn in *Saiweh-Caracta* aan de andere zijde van het voorgaande kanaal en naar deze plaats als hoofdplaats genoemd. Het loopt uit tusschen *Tirsseh* en *S'enhur*.

Bu-n-ra-t'at of *Bu-n t'at-ra;* de plaats van de vaart van *Ra*, *T'a-n-ra*, schijnt in *S'enhur*, hoofdplaats aan het kanaal van dien naam, gelegen aan een ouden dijk, die naar *Krokodilopolis* voert, overgebleven te zijn.

De volgende hoofdplaats aan een meer gelegen is *Bogca* volgens *Linant*, *Abou-keceh* volgens de *description de l'Egypte*, *Aboukest*, volgens Lepsius. De laatste heeft ook in de buurt *Bisšeh*, Schweinfurth *Abuksa*.

Bogs, *Bogsa* komt mij voor de *Paank* van onzen tekst te zijn. Het is de plaats aan den mond van het kanaal van *S'enru* gelegen.

Dan volgt *Mer-ur*, de stad *Moeris* met de *Pa-t'efau*, de woning des overvloeds, misschien gelijk *Beschiet-er-ruman*, midden tegenover het eiland in de *Birket el Qerun*, *El-qerun*, de plaats gelegen tegenover het kanaal, dat van *Medinet el-Fayoum* loopt tot aan het groote meer.

De volgende plaats is *Pera*, bijnaam van Krokodilopolis. Zij herinnert aan den hedendaagschen naam *Koum-Fares*.

De *Set-Aχmunu* is de strook tusschen Krokodilopolis en het meer, met het meer ingesloten.

In een geregelde volgorde vonden wij al de onderafdeelingen van het noordelijk *Fayoum* terug, allen gelegen aan het hoogere plateau, dat zich 50 meters boven de tegenwoordige oppervlakte van den *Birket el Qerun*, verheft, en dan plotseling 10 meters helt, op een afstand van een kilometer. Wij hebben dus in onzen tekst een afbeelding van het bewoonde gedeelte, met de kanaal-armen en onderafdeelingen van het *Fayoum*, tijdens de *Ptolemaeën*.

N°. 14 ontbrak, de streek tusschen *Ellahun* en het kanaal *El-wardane*.

De zuidzijde geeft meer moeite om teruggevonden te worden, daar vooreerst een groot deel verzand is, en ten anderen de zes eerste nomen ontbreken. Na de zanden van het zuiden wordt *Pa-Ker* of *χer* genoemd, naar alle waarschijnlijkheid de plaats bij het meer *el Chara* of *Garaq*, omringd van tempelruïnen. Dit meer is gevormd door een hoofdarm van het kanaal, dat van Krokodilopolis komt. De zes ontbrekende deelen lagen dus waarschijnlijk tusschen *Howarah el kebir* en *Charb* aan het kanaal of daaromtrent.

Op de *Bahr Garaq* volgt een oud kanaal, thans verzand, waaraan tal van ruïnen liggen, onder anderen bij de Medinet Ma'di en Hati. Daar zou *Paχnum* bij de monding hebben gelegen.

Tusschen dit en het kanaal van *Nesleh* ligt een oude dijk, de afscheiding voor den nomos van *Sokar*. De tempel van *Sokar* ligt bij den mond en heet *Pa-ro-hun*, het huis of de tempel van den mond van het kanaal. *Nesleh* kan de plaats zijn die daarvan is overgebleven.

Pa-rohes heet het kanaal *Berket* of *ta-berg* en kan aan den mond van het kanaal van *Tabhar* hebben gelegen. *Ta-še-m-ta pehti* aan het kanaal van *S'enbat*; *Haešet* aan het kanaal van *Talat*, volgens anderen *Silace* gespeld.

Ik meen te hebben aangetoond, dat al deze plaatsen binnen het *Fayoum* en niet daar buiten te zoeken zijn. De bewijzen voor hetgeen ik heb bijgebracht, moeten door later onderzoek worden geleverd. Ik meen echter duidelijk te hebben aangetoond, dat zoowel de noordkant, als de zuidzijde, wijst op een gang van *Ellahun* naar *Birket El-Qerun* en dat dus met *Merur* hier in onzen tekst *Birket-el-Qerun* of het meer *Moeris*, bedoeld is, en de papyrus het *Fayoum* beschrijft, waardoor de zonnegod heentrekt, tusschen zuid en noord, even als hij het doet door Egypte. — De zonnegod is aangeland in den grooten vijver, het groote meer, in het vijver- of zee-land. Eenmaal zelfs heet het meer *jom*, de zee. — Twee kanalen voeren naar het meer toe, een ten noorden, een ten zuiden, en daaraan

liggen de 24 nomen onderling afgedeeld door kanalen, met de hoofdsteden aan de monden.

De papyrus van het meer Moeris, noemde Mariette het stuk, dat wij thans moeten behandelen. Wij wezen reeds op het verschil met de voorgaande handschriften; wij zeiden, dat aan de rechtsche zijde een gedeelte, 60 centimeters, was afgenomen, en ook dat dit het slot vormde van een stuk van grooteren omvang. Lezen wij den inhoud, dan zien wij, dat die betrekking heeft op de afbeelding, die wij aan het einde van den voorgaanden tekst hebben behandeld. Wij lezen Pl. VIII, r. 5: Dit (is nu het verhaal omtrent het werk) der acht goden. Nun (*de Abyssus*) de oorspronkelijke vruchtbare watermassa trad bij hen binnen. Hij hief de armen op naar de verborgen grot. Hij zeide tot de acht goden: gaat in den afgrond. Het geheele beeld stond voor hen, het bestond in een afbeelding van den grooten waterkom (r. 6.) van vader *Noun*. Hij zeide toen zij vereenigd waren, dat ieder van hen (namelijk ieder paar) zou nemen een stuk van honderd duizend vier en zestig, en een stuk van tien duizend zeven honderd (ellen) naar den meetsnoer voor de groote waterkom van vader *Noun* en zoo is het geschied, zij groeven — — — — 7. en het water vloeide naar zijn voorschriften. Toen sprak hij 8. tot de acht goden, gij leeft daarin, zoo als het van den beginne af is geweest. Gij doet uwe lichamen rusten, in *Aat'am* bij *Thebe*, gij leeft allen ook daar. De voortbrengselen 9. hunner leden volgen hen. Zij zijn geholpen (?) door *Horus* den zoon van *Isis*, dat is *Sebak* van *S'etet*, de heer van zijn heiligdom die staan blijft — — — 10. Hij voert de watervogels en de visschen aan in het land van het noorden. Hij wordt de groote *Noun* in *Taše* en verjongt is dit zijn beeld voor de eerste maal, Nen, de voornaamste der goden is zijn naam."

Hierop volgt 11. de tempel van *Sebak S'ett* en 12. een groote naamring, waarin men leest *Ra* of *Osiris* of *Horus*, dat is de *Pharao* van dit meer. — En eindelijk 13. een regel ten slotte doelende op dezen god.

„Hij gaat in het midden van den nomos, *Moeris*, hij onthoudt zijn schatten niet naar het goddelijk woord."

„Hier is het einde."

Er is geen twijfel aan of wij hebben in den bovenstaanden tekst de afmetingen van het meer Moeris voor ons, zeer waarschijnlijk een vervolg op den voorgaanden tekst, doch door bijteekeningen verminkt. — Volgens deze leer maakten op bevel van den *Noun* de acht goden een meer 100064 lang en 10700 breed,

dat 10 maal langer, dan breed was. — *Aa-t'am*, was een plaats bij Thebe de *necropolis*, gelegen tusschen de tempels van *Deir-el-Medineh* en *Medinet-Abou*. In een tekst bij Brugsch Dict. G. p. 989 heet *Amun-ra*, *Nun* (het waterelement), de groote die van het begin af bestaan heeft, de vader der vaders van de acht goden, die wonen in *Aa-t'am*. Men vindt verschillende varianten van den naam bij Brugsch p. 988. Veel ontbreekt er aan dit handschrift niet; wij moeten nu zien in hoeverre of men recht heeft om deze beide laatste geschriften de papyrus van het meer Moeris te noemen.

De eerste die over het meer spreekt bij de Grieken is Herodotus.

„*Menes* was de eerste vorst. Onder zijn regeering was geheel Egypte een moeras, behalve de nomos van Thebe, zoodat er niets bestond van hetgeen nu beneden het meer Moeris gelegen is. Langs den stroom vaart men naar dat meer in zeven dagen." II. 4.

„Voor sommigen is de Krokodil een heilig dier, voor anderen niet. Het meest achten zij, die in de buurt van Thebe en van het meer Moeris wonen, hem heilig." II. 69.

„De 12 vorsten maakten het Labyrinth even boven het meer Moeris (*ὀλίγον ὑπὲρ τῆς λίμνης τῆς Μοίριος*) .... en ofschoon dit Labyrinth een grootsch werk is, het meer Moeris, waaraan het Labyrinth gelegen is, is een veel grooter wonder. De omvang er van is 3600 stadiën of 60 schoenen en zoolang is de Aegyptische zeekust zelf. In de lengte loopt het van Noord naar Zuid, de diepte is 53 vademen. Dat het door handen gemaakt is en gegraven, kan men duidelijk zien. Want ongeveer in het midden van het meer staan twee pyramiden, ieder slechts 50 vademen boven het water uit, een even groot deel is door het water bedekt; boven op deze beiden is een steenen kolossus geplaatst, zittende op een troon."

„Zoo zijn dan die pyramiden 100 vademen hoog. 100 vademen zijn een stadium van zes plethra."

„Het water van het meer komt niet uit een wel, maar wordt door een kanaal uit den Nijl aangevoerd. Want in deze streek is een vreeselijk watergebrek. Zes maanden stroomt het naar binnen, in even zoovele maanden weer naar den Nijl terug. En als het afloopt werpt de visscherij iederen dag van de zes maanden een talent zilver af. Komt het water het meer in, slechts 20 minen daags. De inwoners zeggen, dat dit meer een uitgang heeft in de Syrtis van Libye, onder den grond, aan de westzijde gekeerd naar het binnenland, nevens den berg, die boven Memphis ligt. De uitgegraven aarde was, volgens het zeggen der daar wonenden, in den Nijl geworpen en deze had ze medegevoerd." Herod. II, 149, 150.

In onze teksten wordt dikwerf van een meer gesproken, en ook de visch,

waarom het beroemd was, komt niet alleen in de afbeelding, maar ook in den tekst, herhaalde malen voor. — Even als in onze texten ligt het meer bij het Labyrinth.

Diodorus bericht dat na 12 geslachten Moeris koning is geworden, die de propylaeen in Memphis bouwde, en 10 *sχoenen* boven de stad een meer groef van 3600 stadiën in omtrek en 50 orguien diep.

Dit meer zou het overvloedige water van den stroom opnemen, omdat de Nijl niet altijd op de bepaalde hoogte steeg en de vruchtbaarheid van den bodem hier van afhing, en opdat, wanneer de Nijl zeer hoog steeg, er niet overal moerassen en vijvers zouden ontstaan, en wanneer de vloed niet toereikend was, toch de vruchten niet zouden lijden. Van den Nijl tot het meer maakte hij een kanaal van 80 stadien lang, 3 plethra breed; zoo kon men de stroom, nu eens er in, dan weder er uit voeren, zoodat men voor den veldbouw juist de rechte maat van water behield.

Tegenwoordig nog geeft dit meer den Aegyptenaren veel voordeel. Het heet nog heden ten aandenken van den koning, die het heeft aangelegd, Moeris. Bij het uitgraven van de bedding liet de koning in het midden een plaats over, waar hij een grafteeken en twee pyramiden liet bouwen, de eene voor zich, de andere voor zijn gemalin, ieder een stadium hoog, daarop plaatste hij steenen beelden op troonen. Het is hetzelfde verhaal als van Herodotus.

Strabo wijkt af. Op dezelfde wijze, zegt hij, wordt de streek boven de Delta besproeid; door een wijd kanaal wordt de rivier afgeleid in een groot meer of streek, om die te besproeien; zoo is er een meer in de Arsinoitische nomos, het meer Moeris, dat de uitstrooming als Mariotis ontvangt. De Nomos Heracleopolites is een groot eiland. Rechts van de *Heracleopolitische* Nomos is, naar de zijde van Libye, de Arsinoitische nomos, een gracht die twee monden heeft, waartusschen een deel van het eiland in ligt. — Deze laatste nomos overtreft allen in aanblik, in waardij en in bouw. Zij alleen brengt volmaakte olijven en andere vruchtboomen voort en als iemand de olie goed verzamelt, dan is het de beste die men krijgen kan. Er groeït niet weinig wijn, koorn en groente er wassen allerlei zaadvruchten. Hij heeft ook een bewonderenswaardig meer, Moeris genoemd, zoo groot als een zee en het meest er op gelijkende, wat de kleur betreft; de oevers zijn geheel aan zeestrand gelijk. Het meer Moeris is zoowel wat de grootte als wat de diepte betreft, voldoende om de overstroomingen van den Nijl bij vloed op te nemen, opdat het water de zaadvruchten en de woningen niet zou doen onderloopen, daarna, wanneer de Nijl daalt, geeft het het overtollige water terug, door hetzelfde kanaal door een der twee monden.

En zoo veel nuttig is voor de besproeiing houdt het meer en het kanaal over. Deze dingen zijn door de natuur gevormd. De beide monden van het kanaal zijn van afsluitingen voorzien, waardoor de bouwkundigen het instroomend en het afvloeiend water regelen.

Daarop volgt de beschrijving van het Labyrinth, die wij kennen. Honderd stadiën voorbij het Labyrinth ligt Arsinoe, vroeger Krokodilopolis. Want in dezen nomos wordt de krokodil zeer vereerd, daar is hij heilig, wordt in het meer gevoed, door priesters verpleegd, en is *souχos* geheeten. — De Arsinoiten vereeren de krokodillen, daarom hebben zij het kanaal vol krokodillen en een meer, *Moeris;* want zij vereeren ze, en eten ze niet.

Plinius eindelijk zegt dat tusschen de Nomos *Arsinoites* en *Memphites* een meer ligt, 250,000 schreden in omvang of zoo als Mucianus zegt 450,000 en 59 schreden diep, met menschenhanden gemaakt, *Moeris* genaamd, naar den koning, die het maken liet. Van daar zijn ongeveer 12,000 schreden naar Memphis. Lib. V, 9. Er is een pyramide in den nomos Arsinoites, twee in Memphites niet ver van het Labyrinth; evenveel zijn er waar het meer Moeris was, dat is het groote kanaal. Lib. 36, 12.

Strabo onderscheidt een kanaal, διώρυξ, met twee monden. „Het meer," zegt hij, „gelijkt op een zee en de oevers er van gelijken op zeeoevers."

Wanneer men nu deze beschrijving leest, zal men wel willen erkennen, dat op de papyrus door ons beschreven het Labyrinth en het meer Moeris zijn afgebeeld. Doch waar lag nu dit meer? Tot op de ontdekkingen van Linant Bey geloofde men algemeen, dat de *Birket el Qerun*, het meer van den *Hoorn*, (Hoorn heet het eiland in het meer), het door de oude schrijvers bedoelde was; en inderdaad het kostte Jomard weinig moeite deze zaak tot duidelijkheid te brengen. Zoowel de afmetingen als de bijzondere opgaven voldeden.

Na de nivelleeringen van Linant Bey is gebleken, dat het Fayoum twee terrassen heeft. Het eene loopt tot op de hoogte van een ouden dijk van 9 meters hoogte; deze dijk die ongeveer parallel aan den Nijl loopt, snijdt een langwerpigen strook af en vormt het boventerras; daaronder volgt een tweede tot *S'enhur* en dan wordt het verval plotseling sterker tot aan de *Birket el Qerun.* Nu kan het water nooit terugvloeien of het grootste gedeelte van het Fayoum zou tot boven de huizen onder water zijn gebleven, totdat het verdampt of gezakt was. Die bovenste dijk was dus de afsluitingsdijk van het water en vormde volgens hem het meer *Moeris* van de ouden. Het eenige dat daartegen is zijn de afmetingen. Lepsius, en allen na hem namen deze meening over; men vindt haar uitvoerig uiteengezet in het werk „Memoires sur les principaux

travaux d'utilité publique, executés en Egypte depuis la plus haute antiquité jusqu'à nos jours, par *Linant de Bellefonds Bey*, ancien Ministre des travaux publiques. Paris 1872—1873."

Zeker bestond het meer *Birket el Qerun* al in ouden tijd en is voorzeker geen werk van menschenhand gemaakt; men heeft gemeend dat zoo te moeten verklaren, dat het geschikt gemaakt was door dijken- en waterwerken. Het water is brak en er leefde geen visch meer in ten tijde van Jomard; er lag slechts een schuit, waarvan het hout grootendeels was verteerd op den kant, zoodat niemand hem over kon zetten. In ouden tijd ging men te *S'enhur* te water, zoodat toen het meer aanmerkelijk grooter en dieper was. Voor Linants meening is veel te zeggen. Dat er een groote waterkom door den ouden dijk werd gevormd, is zonder twijfel, deze kom lag voor het Labyrinth, zoo men meende, en was gericht van het Zuiden naar het Noorden. De Grieksche schrijvers plaatsen het meer ook dicht bij het Labyrinth, terwijl de *Birket el Qerun* er ver van af ligt. De twee pyramiden vond Linant in die van *Bihamu* terug, al waren zij dan ook minder hoog dan de opgave, en dit reservoir voldeed aan alle eischen van nut die voor den aanleg waren gesteld.

Eerst onlangs is men weder gaan twijfelen aan de waarde van deze ontdekking. *T. Cope Whitehouse* schreef over zijne nasporingen in het Fayoum aan de directie van the Biblical archeological Society, en zijne mededeelingen zijn daarin opgenomen Juni 1882 en 1883.

Hij zegt de oude schrijvers stemmen in de hoofdzaken overeen in hun opgaven omtrent ligging, diepte en omvang van het meer Moeris. Zelfs op de laatste kaarten van Egypte kan men dat niet plaatsen. Het Fayoum bassin is te klein en het is gericht van Oost naar West. De grootste diepte is gemeten op 75 voet beneden *Benisuef*. Van de verschillende meeningen is thans die van Linant Bey de eenige aangenomene. Linant nu heeft groote dwalingen begaan in zijne metingen. Dr. Schweinfurth's metingen geven 170 voet beneden de Middellandsche zee en 260 voet beneden hoog peil te *Ellahun*. Hij meende dat men meer waarde moest hechten aan geloofwaardige schrijvers als *Herodotus, Diodorus, Strabo, Plinius, Ptolomeus, Aelius Aristides, Stephanus Byzantinus*. Daarom bezocht hij het Fayoum om den tijd der gebouwen, van het vaatwerk enz., te bepalen. Hij doorzocht nauwkeurig de gansche streek van *Wadi Reian* in het *Fayoum* ten zuiden, tot *Sakkara* bij *Cairo* toe; dikwerf alleen met één Arabier, doch ook geholpen door ingenieurs uit Oostenrijk, Engeland en Duitschland. Deze onderzoekingen, gestaafd door de ingewonnen meeningen van zaakkundigen, gaven hem de overtuiging, dat overeenkomstig de oude schrijvers reeds zeer vroeg in de Lybische woestijn een meer door den Nijl werd gevormd 29° 42'

*

noorderbreedte, 31° 5′ westerlengte, en dat dit bekend was onder den naam van meer *Moeris*. — Van voor de vijfde eeuw voor onze jaartelling, tot de eerste eeuw toe, rees jaarlijks de overstrooming tot op 50 vademen diepte. De verschillende onderzoekingen hebben hem geleerd, dat er tusschen het *Fayoum* en de *Wadi Moieh* een laagte is van 200 voet beneden *Benisuef*. De aardlagen in de verschillende kommen dragen zichtbare sporen van met water gevuld geweest te zijn, in een betrekkelijk laten tijd nog. De oever van zulk een meer zou 300 à 500 mijlen lang zijn geweest, gelijkende op de kust van de zee met vooruitstekende zandbanken en kapen. Het heeft eilanden gehad van 150 tot 250 voet hoog, hield een groot deel van overtollig water der overstrooming terug, blauw van kleur, vol visch, bij lagen Nijl afvloeiende in het kanaal, waardoor het gevoed was, verloor het een menigte water door het intrekken in den grond en ten noorden en westen door de *Wadi Fadhi*. Zulk een meer zou van noord naar zuid geloopen hebben.

Daar geen enkel bewijs aanwezig is, dat dit lager deel van het Fayoum vroeger bewoond is geweest dan de Ptolemëen en dat er geene voorwerpen ouder dan na het jaar 40 van onze jaartelling gevonden zijn beneden het eerste plateau, zoo kan er geen reden zijn om te betwijfelen dat dit deel van oudsher met water gevuld is geweest. Het meer zal zich dan tijdens Herodotus tot den voet van het *S'ediment* gebergte hebben uitgestrekt; tijdens Strabo is het misschien hier en daar bedijkt, waarvan de dijk van *Makrizi* nog over is. Tijdens Plinius was het nooit zoo hoog als de Nijlvallei. Tijdens Ptolemaeus strekte het zich niet verder uit dan het *Birket el Qerun* bassin. Sinds de 15e eeuw schijnt het *Charaq* bassin meer water te hebben ontvangen dan *Birket el Qerun*. Thans neemt dit laatste jaarlijks toe en vermindert het eerste.

Deze resultaten werden bevestigd in 1883, 12 Maart. Toen was *Birket el Qerun* 30 meters beneden de Middellandsche zee, 44, 94 beneden den tempel van *Qasr Qerun*. Deze tempel ligt op dezelfde hoogte als *Nesleh*. 4 April werd de dijk bij *Qasr Qerun* opgenomen; men vond zwarte nijlgrond in de *Wadi Reian*, ter dikte van een meter. Indien het water van den Nijl weder als in vroeger tijd werd aangevoerd, dan zou zich het meer ook tot die plaatsen weder uitstrekken. De resten in de buurt van de *Wadi Reian* en de nieuwe staat van zaken, doen hem hoop koesteren, dat deze vallei weder als onder de Ptolemëen op de toekomende kaarten van Middel-Egypte zal verschijnen.

Voorts twijfelt hij sterk of het Labyrinth wel teruggevonden is. Hij deelt dien twijfel met de jongste schrijvers George Perrot en M. Chipiez in hun werk over de Egyptische kunst. De ruïne door Jomard en Caristie en later door Lepsius beschreven, komt niet overeen met de Grieksche schrijvers. Is de groot-

heid van het Labyrinth te vinden in die onregelmatige blokken, grijze gedroogde slik, waaruit deze ruïne is samengesteld? Zoo heeft ook Whitehouse nooit kunnen gelooven, dat de Egyptische Stonehenge een werk, dat nimmer kan vergaan, dit werk zou geweest zijn.

„Niemand kan zeggen, dat hij het Labyrinth heeft gevonden voordat hij de stukken Parisch marmer heeft ontdekt, corridoren met basreliefs als in de koningsgraven, deuren heeft hooren klinken, als hij er tegen klopte, statuen van de vroegste periode heeft gezien, zoo als Daedalus voor Minos ze maakte (Strabo X, 10, 5) en realistisch als de Scheik el Beled, het dorpshoofd uit het museum van Boulaq. Wellicht ligt het bij Kom Uashim en bij de *Heram es Schaneh*. Daar is een ware „Stonecity", de dijk van Uashim voert er heen." Maspero zou in October komen om de zaak te onderzoeken. Deze is thans uit Parijs vertrokken. Of er met den tegenwoordigen toestand van Egypte iets van komen zal, zullen wij afwachten.

Wij juichen toe, dat deze twijfel de aanleiding is geweest tot de belangrijke ontdekkingen van Whitehouse in de Wadi Reian en aan den zuidwesthoek van de *Birket el Qerun*. Maar is die twijfel gewettigd?

In het algemeen hebben de jongste ontdekkingen geleerd, ten opzichte der verschillende door *Rousseau Bey* in kaart gebrachte laagten in het terrein, en door *Schweinfurth* besproken, dat de *Birket el Qerun* zich vroeger verder uitstrekte en dat ook van *Charaq* af een kanaal vloeide. Moet daarom de ontdekking van het Labyrinth vallen? Het Labyrinth en zijn Pyramide lag bij het meer.

Lepsius vond den naam van den bouwmeester van de pyramide van Hauwareh bij dat gebouw aan den ingang. Deze koning heeft dus deze gesticht van tichelsteenen, overtrokken met glinsterende witte gehouwen steen. Op dezelfde wijze waren de bijgebouwen gemaakt, waarschijnlijk van muren van tichelsteenen, overtrokken met platen van gehouwen steen.

Lepsius las daar de namen van de koningen der XIIe dynastie, hij vond er de kolommen van Syeniet, van Plinius. Het blijkt dat Krokodilopolis al bestond sinds het begin der 12e dynastie. Op de stèle van Pianchi, aan het einde der dodecarchie, wordt ook aan den mond van het kanaal *Rohun*, *Ellohun* genoemd, het latere *Ptolemaïs*. Was dit gebouw met de pyramide van *Amun emha* het Labyrinth van Moeris niet? Dan volgt daaruit nog niet, dat Amunemha de bouwmeester van beiden niet zou zijn. Immers hij laat de porphyr steenen komen naar Krokodilopolis, uit de valleien van Hamamat voor zijn *Anχ*, zijn residentie. — *Pa-anχ* nu komt in onzen tekst niet voor, maar lag waarschijnlijk in het Fayoum en was aan Sebak gewijd, zooals Brugsch heeft

aangetoond in zijn Dict. p. 126. Hier was een cultus voor Sebak; het is waarschijnlijk het *Bakχis* van Ptolemaeus, dat περὶ τὴν Μοίριδος λίμνην lag. Latere onderzoekingen zullen dit moeten bewijzen. — Wat het meer Moeris betreft, ik geloof te hebben bewezen, dat dit niet anders zijn kan dan de *Birket el Qerun*, volgens onze handschriften. Het is *Mer-ur*, de groote kom, of *še* de vijver, ook *Uot'-ur*, de groote groenachtige, of *juma*, *jom* de zee. Doch ook de *šenti* of *senti-ur* de groote stichting, die een monding had of opening Ro-senti, waarbij het gebouw lag, dat daar ons het Labyrinth werd betiteld, misschien bij de Wadi Fadhi.

Op de papyrus zijn twee kanalen afgebeeld, afgescheiden door een strook. Die strook stelt, naar het mij voorkomt, de *Taše*, het land van den vijver voor, zoodat aan deze voorstelling het kleine kanaal *Menha*, waaraan de Nomen 1—6 en 14 liggen, ontbreekt. De twee andere strooken stellen voor de eene ten zuiden het kanaal van *Qaraq*, met de Nomen 7—13, het andere ten noorden, dat van *El-Bats* of *Wardan* met de Nomen 15—24. De kanalen loopen uit in de zee *Moeris*, waaraan het Labyrinth is gebouwd, na zich vereenigd te hebben tusschen *Pera* en *Haseŝet* in één kanaal.

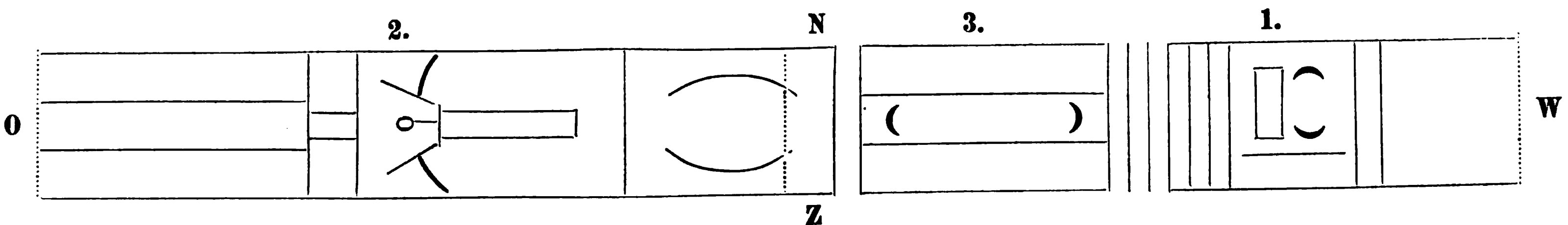
De opmetingen zijn nauwkeurig genoeg om tot een verklaring der getallen in onzen papyrus te leiden. Ik verklaar dezen tekst aldus: Nun zegt dat ieder godenpaar der elementen goden, een meetsnoer moet nemen van 100.064 en 10.700, dat is dus: twee paar moeten nemen de stukken voor de lengte, twee paar de stukken voor de breedte. Zoo ziet men, wanneer men de getallen voor Egyptische ellen houdt, dat 100.064 × 0.525 c. m. gelijk is aan 52.5336 of $52^1/_2$ kilometer voor de lengte, en 10.700 × 0.525 c. m. of 5.6175 = $5^1/_2$ kilometer is voor de breedte. Men kan zich op de kaart vergewissen, dat dit ongeveer de afmetingen van het meer zullen geweest zijn in den Ptolemeën tijd; vertaalt men echter *χe-n-nuh* door *sχoenos*, dan komt men in het geheel niet uit [1]).

Is het waarschijnlijk, dat het Labyrinth niet gevonden is, dan wijs ik op de *senti-ur* en *Ro-senti* uit den Labyrinth Papyrus. Die plaatsen moeten in het Labyrinth gezocht worden bij de *senti*, het meer, en bij de opening of den mond van het meer.

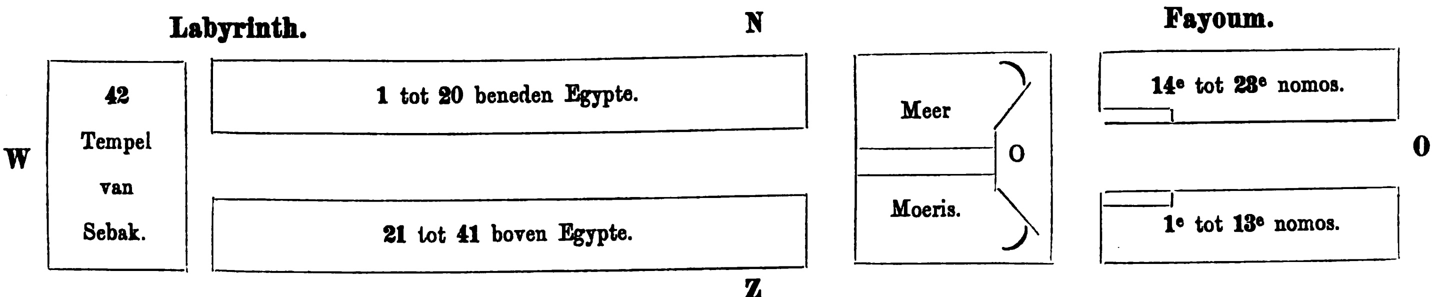
Ik heb gemeend deze beschouwing u te kunnen voordragen op gevaar af van spoedig door nieuwe ontdekkingen te worden gelogenstraft. Toch meen ik dat de boven behandelde oude oorkonden alle aandacht verdienen en in verband

---

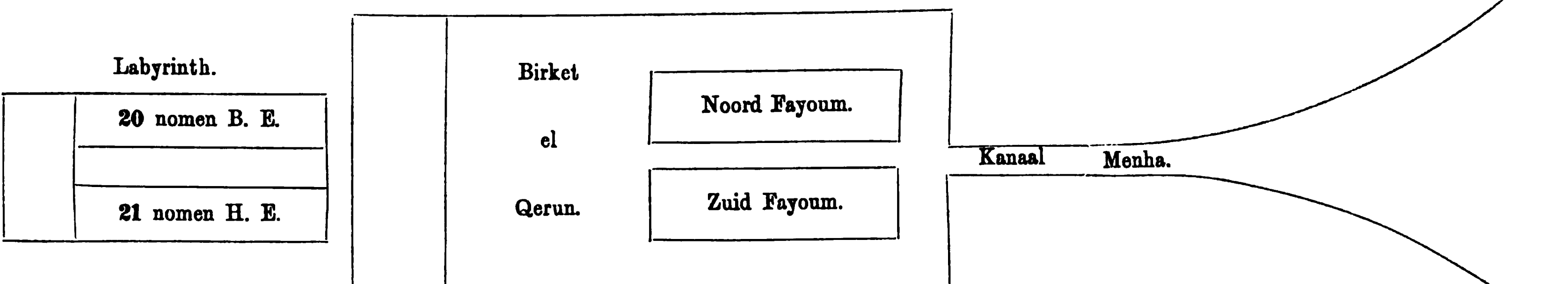
[1]) Het meer wordt nog iets grooter zoo men de Ptolemeische bouw-el als maatstaf neemt 0.5328 meter. 53.3140992 of $53^1/_3$ kilometer en 5.70096 of $5^1/_2$ breed. Lepsius die Längemasse der Alten. 1883.

Volgorde van de Papyrussen.

Voorstelling van het Fayoum en Labyrinth naar den Papyrus.

Plaatsen der deelen in verband met den tegenwoordigen toestand.

met het nieuwe in te stellen onderzoek van groote waarde zullen zijn. Nog is het *Fayoum* een der heerlijkste gewesten van Egypte en ondervindt het den zegen, die de oorspronkelijke aanlegger zijn volk bereidde. Een bloeiende provincie werd aan het oude rijk toegevoegd. De 12e dynastie heeft veel gedaan, om het wellicht reeds vroeger bewoonbaar gemaakte terrein te verbeteteren. Inzonderheid Amunemha de IIIe, Moeris, van wien weinig staat opgeteekend, maar uit wiens arbeid blijkt, dat hij een man des vredes was. In het gebouw, dat tot nu toe het Labyrinth werd genoemd, staat van hem opgeteekend, dat hij een vriend was van zwakken en verdrukten; de opgaven bij de nijlmeters bewijzen de zorg, die hij voor 's lands welvaart droeg. Na de XIIIe dynastie verdwijnen de *Sebak*-dienaren van het tooneel en tot op de dodekarchie blijft de oude Nomos zoo het schijnt in minder aanzien; eerst dan wordt ze weder bezocht en verfraaid, zoodat Philadelphus ze aan zijne *Arsinoe* als residentie kon aanbieden. Toen verrezen de tempels in menigte en de oudheden uit dien en lateren tijd bewijzen, welk eene uitgebreide beschaving in dit land van olijven en rozen heerschtte. Maar zoo is het niet gebleven; de kanalisatie is verwaarloosd, de oude strijd tusschen Horus en Set is weer aangevangen, Osiris partij verloor meer en meer haar terrein, toch heeft het zand de vruchtbare vlakte niet overmeesterd, en uit het noorden komt de hulp. Horus de wreker zijns vaders richt zich weer op. Mannen als Linant-Bey richten den stroom weer in de oude bassins en de tijd schijnt niet ver, dat het vruchtbare element weer de verzande vlakte met een nieuwen plantengroei zal tooien, dat niet alleen de dorre wortelstruiken van den wijnstok getuigen zullen van den heerlijken drank, die eertijds door de dienaars van Osiris daar bereid werd, stomme getuigen van den omvang van het terrein, dat oudtijds door de beschaving in Africa werd ingenomen.

Wij stellen dan vast:

1°. dat de drie oorkonden bij elkander behooren en achtereenvolgens behandelen *het Fayoum* met zijn 24 nomen, *de Moeris-zee* en *het Labyrinth* en dat er slechts een klein stuk aan den aanvang ontbreekt.

2°. dat het meer Moeris is de Birket el Qerun.

3°. dat het Labyrinth en de Pyramiden vermoedelijk nog gevonden moeten worden.

4°. dat de kaarten van het *Fayoum* vóór die van P. Schweinfurth weinig vertrouwbare bronnen zijn.

NASCHRIFT.

Na het voorlezen van de voorgaande verhandeling in de vergadering der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 10 December 1883, werd zij, nadat ze door mij voor de werken was aangeboden, in handen gesteld van een commissie, bestaande uit de Heeren Dr. C. Leemans en Dr. C. P. Tiele, om daaromtrent advies uit te brengen. Dit advies werd voorgedragen door Dr. C. Leemans in de vergadering van 14 Januari 1884. Ik ben de Heeren dankbaar voor hun gunstig rapport, dat in de Verslagen en Mededeelingen is opgenomen, 3de reeks, Deel I, p. 210. Van de opmerkingen heb ik gebruik gemaakt zooals van die op p. 214 omtrent Leto, waar ik door omzetting van den zin de voorstelling heb verduidelijkt. Wat betreft de opmerking op p. 212, zoo meende ik, dat ik dientengevolge geene verandering in mijn schrift moest brengen, daar volgens mijne vertaling werkelijk Osiris als zoodanig wordt voorgesteld. Onder de door mij uit Brugsch medegedeelde voorstellingen uit Philae omtrent het herleven der natuur volgt dit eveneens. Ik weet wel, dat Seb de aarde is; ook Isis is soms de aarde, maar evenmin als zij oorspronkelijk de aarde voorstelt, evenmin deed zulks Osiris; later echter in den loop der tijden liepen de begrippen door elkander. Als Osiris wordt voorgesteld als mumie, overgoten met water, terwijl uit zijn kist het graan opschiet en men boven deze voorstelling leest „het herleven van Osiris," dan is Osiris hier de vruchtdragende aarde of de vruchten op deze aarde; zoo ook komt Osiris in het Fayoum voor.

Dat *Merhur*, het groote water, de groote overstrooming voorstelt, volgt uit den tekst, die naar het mij voorkomt hier geen andere verklaring toelaat. De overstrooming is hier weder de Nijl, een andere naam voor dezelfde zaak of hetzelfde begrip.

De *vereeniging* van de zielen in Mendes moet zijn de *vereering* der zielen in Mendes. Ik acht die niet afgescheiden van de vereering van den ramgod met twee of vier hoorens, die met één hoofd werd voorgesteld. Onderscheiden van Aman of Amun-ra, die met een gewijzigd ramshoofd wordt afgebeeld, dragende de gedraaide Amuns hoornen.

De vereering der zielen acht ik dus een vereering van de *Ba-neb-tati* als

dubbelziel, niets dan eene wijziging van denzelfden cultus, den god als beheerscher van Noord en Zuid.

Met betrekking tot Minos moet ik doen opmerken, dat de Heer F. Cope Whitehouse hem in verband had gebracht met een der vormen van Hathor (Society of Biblical Archaeology 1883, p. 173 en volgende). Ik bracht hem daarentegen in verband met Mnevis.

De varianten van Mnevis zijn volgens de Grieksche schrijvers Menes en Minos, terwijl de Egyptische *Mer-ur* in het Grieksch door *Mnevis* wordt overgezet.

Een der beteekenissen van den wortel *men* is het rund, *mena*, de stier, *menat*, de koe (de voedster), *menmen* een gereduplicceerde vorm, de kudde. *Mnevis* nu was de witte stier van Heliopolis gelijk *Apis* de zwarte stier was van Memphis; waarschijnlijk stellen beiden *dag* en *nacht* voor, *oost* en *west*, *zon* en *maan*. Op de kist van Turyn heet de witte stier *mena*. Deze is dus niet een *eigen naam* maar de *soortnaam*. *Merur* beteekent waarschijnlijk het groote land der overstrooming.

Als de Grieksche *Minos*, die ook wel alleen *Taurus* genoemd wordt, aan Egijpte is ontleend, wat hoogst twijfelachtig is naar het mij voorkomt, dan is hij of een nabootsing van Serapis of van Osiris. Tot nogtoe ken ik geen afbeelding van Osiris of Serapis als *rechter* met stierenhoofd.

Toen ik mijne verhandeling voorlas had reeds Miss Amelia B. Edwards in het Engelsche tijdschrift, Academy, mijn voornemen vermeld, hetgeen werd opgemerkt door F. Cope Whitehouse te Newyork, die mij den 20sten December een brief zond, waarin hij mij opmerkzaam maakte op verscheidene uitgegeven studiën; hij beloofde verdere inlichtingen. 22 Januari 1884 ontving ik op mijn verzoek nadere kennisgeving omtrent zijne ontdekkingen in de *Wadi Reian* en eenige bijzonderheden omtrent zijne werkzaamheden en onderzoek in het Fayoum, begeleidende een kaart en een uittreksel uit het Bulletin of the American Geographical Society N°. 11 west 29th Street Newyork 1882 N°. 2, waarin hij eene studie had geschreven: Lake Moeris from recent explorations in the Moeris Basin and the Wadi Fadhi p. 85—108. Ik was nu in staat ook het zuidelijk gedeelte van het Fayoum op de kaart van Rousseau Bey te laten overbrengèn (zie Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, p. 80 en 152), en heb enkele onderdeelen en namen naar de zijne kunnen wijzigen.

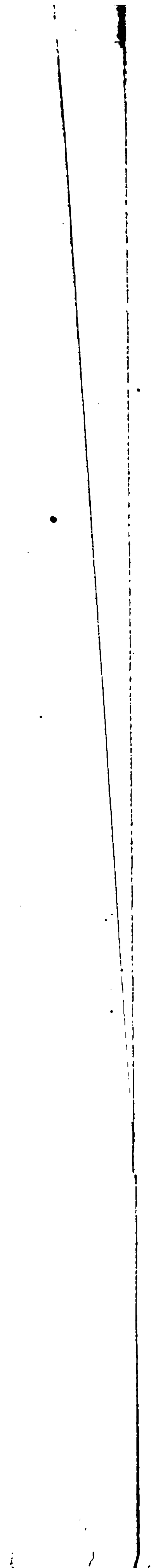
Wat de platen betreft zoo zijn de eerste drie en een gedeelte van de laatste doorgetrokken naar de uitgave van de Papyrussen door Mariette in het licht

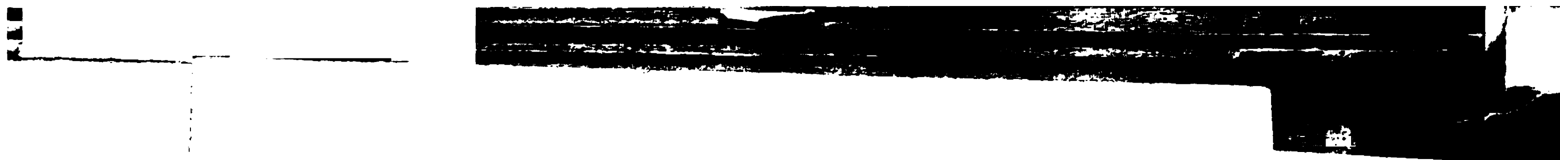
gegeven, de overige heb ik samengesteld volgens de opgave mij door Prof. Eisenlohr uit Heidelberg verschaft. Hij zond mij die geschreven op drie velletjes postpapier, gemerkt Blatt I, II, III. Blatt I is op de vier zijdjes gemerkt 1—4 en bevat de bovenste rei van mijne uitgave. Op p. 1, afdeeling 1—6, p. 2, 7—11, p. 3, 12—16, p. 4, 17—20. Blatt II, p. 5, bevat een ellips met het onderschrift, dat ik aan het slot van de onderste rei heb geplaatst. Ik besloot, dat de ellips het middelste deel van den papyrus zou innemen. Op de drie overige pagina's zijn 1—15 afdeelingen afgeschreven. Op Blatt III afdeeling 16—20; doch hier heeft de geachte afschrijver zich een nommer verschreven, namelijk tusschen 1 en 2, feitelijk zijn er 21 afdeelingen op de beide laatste pagina's. Van Blatt III zijn eenige beelden geteekend onder den titel „Figures in the Ellipse," gemerkt 1 het nijlpaard, (2) de aap, 3 het nijlpaard op de achterste pooten, en de twee reien hieroglyphen, die ik aan het slot van den tekst plaatste. Wordt de Papyrus Hood teruggevonden, dan zal het blijken of ik in mijne rangschikking gelukkig geweest ben. Mijne nummering verschilt dus van die van Brugsch, daar ik van den tegenovergestelden kant begin te tellen.

Thans is de nieuwe Catalogus van Prof. Gaston Maspero verschenen: Guide du visiteur au Musée de Boulaq, 1884. Op p. 262 worden de opgravingen in 1862 door Vasalli Bey op last van Mariette in het Labyrinth gedaan, vermeld en vastgesteld, dat het tijdens de Grieksch-Romeinsche periode de Necropolis van Arsinoë was.

Map

7

6

ASHMOLEAN
OXFORD
MUSEUM

